

ELS JUEUS DINS EL CONTEXT CATALÀ DELS SEGLES XIV I XV

JAUME RIERA I SANS

RESUM

Amb l'objectiu d'entendre les complexes relacions entre jueus i cristians, es determinen alguns punts bàsics referents a aquella minoria: oscil·lació demogràfica, distinció física i estatut social d'inferioritat. Es passa després a descriure fets diversos, tant de caire negatiu, derivats de l'odi mutu entre els dos col·lectius, com fets positius, portats per les relacions quotidianes. Les relacions positives s'examinen enfocant els diversos estaments de la societat cristiana.

PARAULES CLAU: Catalunya, Baixa Edat Mitjana, cristians, jueus, fe, relacions socials.

ABSTRACT

With the aim of understanding the complex relationships between Jews and Christians, some basic points regarding that minority are determined, such as demographic change, social status and distinction of physical inferiority. After that, different events are described, both negative and positive, from the ones derived from mutual hatred between both groups to everyday relationships. Positive ones are examined by focusing on the various levels in Christian society.

KEYWORDS: Catalonia, Middle Ages, Christians, Jews, faith, social relationships.

Cal convenir que el títol d'aquest treball peca de massa ambiciós. No es pot pretendre exposar, en unes poques pàgines, un tema històric major com és la integració dels jueus a la societat catalana medieval, el qual, d'altra banda, compta

Lambard. Estudis d'art medieval
Vol. XXIII (2012), p. 9-41
ISSN: 0214-4573

amb escassa bibliografia. Ja farem prou si donem una visió general dels marcs que (im)possibilitaren la integració dels jueus i presentem alguns elements que ajudin a entendre aquella particular convivència on es barrejaven, inextricablement, els dos extrems d'un tracte quotidià i d'unes explosions de violència, covada per un odi mutu.

Tal com anuncia el títol, ens centrem en els segles XIV i XV, exclouent els anteriors. Donar raó de l'exclusió dels segles XII i XIII, ens servirà per entrar en matèria.

Els segles anteriors al XIV s'han exclòs per la baixa demografia dels jueus. En iniciar-se el segle XIII, la demografia jueva de Catalunya era molt reduïda. Només residien jueus a quatre ciutats que eren Barcelona, Girona, Lleida i Tortosa. No vivien jueus a cap més població de Catalunya, insisteixo, a l'inici del segle XIII. Fins ben entrat el segle, els jueus no es feren presents a viles i ciutats importants com Perpinyà, Puigcerdà, Besalú, Castelló d'Empúries, Vic, Solsona, Cervera, Manresa, Vilafranca del Penedès, Montblanc i Tarragona. A totes aquestes localitats, els jueus s'hi establiren després de la conquesta de Mallorca (1229), per posar una fita. A partir d'aleshores, al llarg de la resta del segle, i encara un poc més en avant, es registra una immigració massiva de famílies jueves a Catalunya, la majoria vingudes dels països de llengua d'oc. Tot amb tot, l'any 1276, a la mort de Jaume I, els jueus de Catalunya, sota el punt de vista fiscal, formaven cinc úniques comunitats: la del Rosselló i la Cerdanya, amb centre a Perpinyà, i les que depenien de Girona, Barcelona, Lleida i Tortosa.

Les històries generals estan enderiades a inculcar la gran antiguitat de la presència de jueus a Catalunya. No han assimilat que la demografia jueva del nostre país presenta una oscil·lació enorme. D'unes poques famílies residents en aquelles quatre capitals (Barcelona, Girona, Lleida i Tortosa), a principi del segle XIII, es passa, al final del mateix segle, i sobretot a la primera meitat del següent, a molts centenars de famílies escampades per tots els centres comarcals de Catalunya. Els segles XII i XIII, en conjunt, no són homologables amb els dos següents.

A Catalunya, la densitat màxima de població jueva es dona entre 1320 i 1348. En aquestes tres dècades, es documenten jueus residint fins en un centenar de poblacions, sumant, en total, unes deu o dotze mil ànimes. Aleshores comencen a baixar, no solament per l'epidèmia famosa. Els canvis socials, les mortalitats, la fam i, sobretot, les crisis econòmiques de la segona meitat del segle XIV, provocaren una paulatina emigració de jueus. L'any 1391 s'esdevingué el gran daltabaix que portà la destrucció de moltes comunitats i la conversió de centenars de jueus. La població jueva quedà reduïda a una quarta part. Després, al llarg del segle XV, la davallada demogràfica persistí. Després de 1423, els jueus són absents de tota la diòcesi de Barcelona i d'una gran part de les diòcesis de Girona, Vic i la Seu d'Urgell, de manera que, al moment de l'expulsió general, l'any 1492, les famílies de jueus que sortiren de Catalunya no arribaven a dues-centes.¹

¹ Remeto als mapes i gràfics publicats a l'*Atlas d'Història de Catalunya*. Direcció: Jesús Mestre i Campi; Víctor Hurtado, Barcelona, Edicions 62, 1998, p. 128 i 129.

Els jueus estigueren sempre en minoria. S'establiren, preferentment, a les grans ciutats i viles, i als centres comarcals amb mercat concorregut. Enlloc no s'ha trobat que arribessin al 10% de la població local. Solen situar-se entre el 4% i el 7%. En relació a la població general de Catalunya, comptant la disseminada en masos i parròquies rurals, el percentatge era bastant més baix, potser menys del 2%.

La qüestió de si els jueus i les jueves es distingien, físicament, del comú de la població, ha fet vessar molta tinta. La literatura antisemita els atribueix un nas ample i de ganxo, les orelles alçades, el morro prominent i fins una manera de caminar. Reaccionant contra la denigració pels trets físics, pretesament racials, la sentència comuna, avui en dia, és que els jueus no es distingien de la resta de la població. Hom assegura que les representacions medievals i modernes que n'exageren el nas, els llavis o les orelles són caricatures que no s'han de prendre com a figuracions reals.

Siguin o no exageracions denigrants, no és correcte passar per alt que hi ha almenys un parell d'autors nostres que donen testimoni de trets diferencials en les fesomies dels jueus.

Fra Anselm Turmeda, en la seva *Disputa de l'Ase*, afirma que es distingien. En fa argument contra l'ase, que pretenia superioritat dels animals sobre els humans. Ell nega la superioritat dels animals, també en aquest punt, i contraposa la uniformitat de les seves espècies a la diversitat de l'espècie humana. «De cent mil homes o dones –diu– no en trobareu cinc o sis que s'assemblin de cara, per bé que tot el que és a la cara de l'un sigui a la cara de l'altre. Tots tenen front, celles, parpelles, ulls, nas, llavis i barbes; i amb tot això, no s'assemblen els uns als altres». «Si no hi hagués diferències –continua– hom no sabria qui és el papa ni qui és el rei; puix cadascú, vestint vestidures reials o papals, podria dir-se un rei o un papa, que el poble no hi podria contradir; i això per la semblança, que seria tot una». I aquí Turmeda desemboca en l'afirmació que ens interessa: «Encara, el jueu no seria conegut del cristià, ni el moro del jueu, i podrien tenir afer amb cristianes».² Amb prou naturalitat, doncs, el frare renegat dóna testimoni de la distinció aparent, al seu temps, entre jueus, moros i cristians.

Al costat del testimoni de Turmeda, tenim el de fra Francesc Eiximenis. És molt més convincent, perquè és espontani i es troba en un context aliè a una intenció polèmica. En la seva *Vita Christi*, Eiximenis vol donar a entendre al lector com era el vestit i la fesomia de la Mare de Déu. Els descriu segons el suposat retrat autèntic, pintat per sant Lluc, que ell havia pogut examinar al convent de l'Araceli, de Roma. Perquè s'entengui com és el vestit, diu que la Mare de Déu està «abrigada, lo cap e lo cors, a la forma de les juhies en lo regne de València». Descriu també el color de la cara, les celles i els ulls. En arribar a la descripció del nas, diu que és «lonch, e corp e jueuesch». Si la forma de vestir de les jueves de la ciutat on Eiximenis residia aleshores i la forma del nas dels jueus i les jueves fossin

² Anselm TURMEDA, *Disputa de l'ase*, Barcelona, Els nostres clàssics XVIII, 1928, p. 80.

desconeguts dels seus lectors, no hauria trobat natural atribuir-los a la Mare de Déu, la qual considera, precisament, «la pus amigable creatura que jamás fos vista, après Déu».³

A més del nas, els llavis prominents sembla que també eren característics. No deu ser casualitat que es trobin documentats fins a quatre jueus del segle XIV coneguts amb el malnom de 'morrut'. Un jueu 'morrut' a Barcelona, un altre a Alcover, un tercer a Tarragona i, encara, un Mossé Morrut, a València.⁴ El malnom vindria, com sembla deduir-se, de tenir els llavis prominents.

Hi ha qui creu disposar d'un argument «definitiu» per demostrar que els jueus i els moros no es diferenciaven físicament dels cristians. Són les reiterades disposicions, d'origen eclesiàstic, perquè els infidels vestissin diferentment. La deducció que se'n segueix, diuen ells, és ben clara: si els jueus i moros eren obligats a distingir-se en el vestit, és prova inapel·lable que no es reconeixien a cop d'ull.

L'argument es desfà tot sol si es vol atendre a la intenció que tenien aquelles disposicions. La qual cosa ens porta de la mà a tractar de la famosa rodella que els jueus havien de portar cosida a la vestidura superior.

El tema de la rodella dels jueus es considera tan conegut, que els estudiosos no es prenen la molèstia de comprovar si el que se'n diu és correcte. Com sol succeir amb els tòpics, aquest també porta errors incrustats, com és afirmar que les dones jueves estaven igualment obligades a portar un distintiu, i que Jaume I ja va ordenar, l'any 1228, que els jueus dels seus dominis portessin la rodella. No és cert: ni que les dones jueves haguessin de portar cap distintiu, ni que Jaume I fes obligatòria la rodella.

A l'edat mitjana, portar un vestit distintiu era la cosa més comuna. Cada ofici i cada estament vestia a la seva manera. Els clergues vestien amb túnica i capa, i anaven amb els cabells tonsurats (per cert, en forma ben ridícula, amb mitja closca pelada). Els cavallers, els metges, els juristes, els correus reials, els frares, els pelegrins, els ermitans, els pagesos, les prostitutes, els esclaus: tothom vestia a la seva manera. Ningú no en feia cabal, ni eren iguals els vestits de diari, els de festa i els de dol. No és creïble que els jueus i les jueves de les comunitats escampades de Salses a Guardamar, i de Fraga a Maó, portessin els vestits tallats amb el mateix patró. Eiximenis al·ludeix al vestit de les jueves de València com a peculiar. Els jueus de Mallorca representats al retaule de Sant Salvador de Felanitx porten un

³ Text citat per Gabriel LLOMPART, *Apuntes folklóricos en la Vita Christi de Francesc Eiximenis*, «Revista de Dialectología y Tradiciones populares» 35, Madrid 1979-1980 [1980], p. 87-99 (p. 89).

⁴ Jaume RIERA I SANS, *Retalls de la vida dels jueus. Barcelona 1301 – Besalú 1325*, Barcelona, Rafael Dalmau editor, 2000 ("Episodis de la Història" 326), p. 41; Gabriel SECALL I GÜELL, *La comunitat hebrea de Santa Coloma de Queralt*, Tarragona, Excma. Diputació Provincial de Tarragona, 1986, p. 149; Josep Xavier MUNTANÉ I SANTIVERI, *Notícies de jueus de l'aljama de Tarragona extretes de l'Arxiu històric de Tarragona*, «Tamid» 7, Barcelona 2011, núm. 27, 47 i 48; José Ramón MAGDALENA NOM DE DÉU, *Delitos y 'calonies' de los judíos valencianos en la segunda mitad del siglo XIV (1351-1384)*, «Anuario de Filología» 2, Barcelona 1976, p. 181-225 (p. 196).

caperó en forma de barretina que no és el mateix dels jueus representats en terres peninsulars. Consta que els jueus de Catalunya, Mallorca i València que emigraren als països de la costa africana, després de 1391, continuaren portant un caperó, distingint-se, així, dels jueus autòctons, que portaven un turbant.⁵

La disposició del cànon 68 del concili quart del Laterà, de l'any 1215, que ordenava que els jueus i els sarraïns es distingissin dels cristians pel vestit (*habitu distinguantur*, diu exactament), és incomprendible si es pren a la lletra. No calia manar el que ja es practicava espontàniament. Cal entendre, doncs, que els pares conciliars empraven un eufemisme. No es referien a un vestit de factura peculiar, sinó a la rodella, que ja s'havia començat a imposar als dominis del rei de França. Pretenien generalitzar la rodella, no pas com un signe merament distintiu, sinó com un signe d'infàmia. En tenim una interpretació autèntica donada pel papa Alexandre III, el mateix papa que convocà el concili. Assimila la rodella dels jueus al senyal que Déu va imprimir al front de Caïm, el fratricida, segons conta el llibre del Gènesi. L'argument deduït de la disposició conciliar cau per la seva base. Els pares conciliars no pretenien imposar un vestit diferent als infidels, sinó humiliar-los amb un senyal infamant.

Fa més d'un segle que els historiadors van repetint, tots, que el rei Jaume I, l'any 1228, aplicant la disposició conciliar, ordenà que els jueus dels seus dominis portessin la rodella. No és cert. Jaume I tothora va defensar d'oprobri els seus jueus. El monarca s'acollí a la lletra del cànon, que parlava d'un vestit que diferenciés els infidels, i va mantenir a ratlla els intents dels legats pontificis, dels concilis provincials, i dels sínodes diocesans, que volien imposar la rodella. No ho va permetre. El pretext fou sempre el mateix: els jueus dels seus dominis ja vestien diferent, tal com ordenava, a la lletra, el cànon. Els jueus portaven una capa rodona, que senyalava la seva condició.⁶

Els monarques successors immediats mantingueren la mateixa política. Els jueus eren obligats, només, a portar la capa rodona, o el substitut d'un caperó, si eren pobres. Fou Jaume II, l'any 1315, un segle després del concili quart del Laterà, qui disposà, d'una manera efectiva, que els jueus de Catalunya majors de dotze anys, portessin cosida al pit, a l'indret del cor, una rodella de drap, de l'ample de la palma de la mà, de color diferent al del vestit on anava cosida.⁷ I només els jueus mascles —ara tot seguit hi insistirem. Les dones jueves no foren mai obligades a portar un senyal distintiu.

Aquesta que he descrit fou, durant prop de vuitanta anys, la rodella que portaren els jueus catalans (llevat dels que en foren dispensats). Repeteixo: una roda

⁵ Reporta el costum Isidore EPSTEIN, *Les Respones del rabí Simó ben Tsémakh Duran. Una font per a la història dels jueus del nord d'Àfrica*, Palma (Mallorca), Lleonard Muntaner editor, 2001, p. 32.

⁶ La protecció a ultrança que Jaume I va dispensar als jueus està exposada a Jaume RIERA SANS, *Jaime I y los judíos de Cataluña; a La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I (1213-1276)*. Coordinador Esteban Sarasa, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2009, p. 135-155.

⁷ La disposició, inèdita, es troba copiada a ACA, RP, Batllia general de Catalunya, vol. 935, fol. 14v.

de drap de color que destaqués, de l'amplada de la palma de la mà, cosida al vestit superior, a l'alçada del pit esquerre. L'any 1393, el rei Joan I la modificà. Va disposar que la rodella, «bé ampla», no fos de qualsevol color, sinó migpartida en vertical, amb els colors roig i groc del senyal reial, com a signe de la protecció sota la qual vivien els jueus.⁸ Amb mides variables, la rodella migpartida, de colors roig i groc, i alguna vegada només roig, es mantingué, fins al moment de l'expulsió, per als jueus de tots els dominis reials.

Com acabo d'apuntar, l'obligació de portar la rodella afectava únicament els jueus mascles. No deixa de semblar també una incongruència. Si convenia que els infidels es distingissin pel vestit, les dones havien de ser-hi compreses. El fet és, però, que no hi foren.

Els historiadors solen passar per alt aquesta anomalia i opten per suposar, o afirmar, que les dones també hi estaven compreses. Les idees modernes d'igualtat entre sexes s'han infiltrat en la seva ment, i s'han fet incapaços d'entendre que és molt diferent –millor dit, era molt diferent, en aquella època– que un jueu o moro jagués amb una cristiana, que no que un cristià jagués amb una jueva o una sarraïna. La diferència era absoluta.

En totes les ocasions que les autoritats urgiren un vestit o un senyal distintiu, deien que volien evitar el concurs sexual dels infidels amb cristianes, tingut per abominable. Hem vist que el mateix Turmeda se'n feia ressò, expressant que si els jueus i els moros no es distingissin físicament, no es podria evitar que jaguessin amb cristianes.

La imposició d'un vestit diferent volia dificultar que un infidel (mascle) tingués afer carnal amb una cristiana (femella). Jeure un jueu amb una cristiana, era considerat un delict de menyspreu de la fe (*in contemptum nostre fidei orthodoxe*, solen dir).⁹ Jeure un sarraï amb una cristiana, era delinquir *contra la lig crestiana, e en gran meynspreu de Déu e de la fe catòlica, e encara de cristiandat*.¹⁰ Els *Costums de Tortosa* sancionaven que si un jueu o sarraï era trobat jaient amb una cristiana, havia de ser arrossegat fins a morir, i la dona cremada.¹¹ Extremant la mesura, el rei Joan I, l'any 1393, establí que pel sol fet que un jueu fos trobat amb una cristiana *en loc sospitós per haver còpula carnal ab ella, sien abdosos cremats, sens tota mercè*.¹²

⁸ Disposició publicada per Fritz BAER, *Die Juden im christlichen Spanien*. Erster Teil. Urkunden und Regesten, I. Aragonien und Navarra, Berlín 1929, doc. 456. A la mateixa disposició, Joan I establí que els jueus mascles havien de continuar portant "capa juhiga o gramalla larga fins als talons", i les jueves continuar portant, "en lo cap, la capçana e mantell acornat, segons que era en temps antich acostumat". La capa i la capçana, doncs, eren vestits tradicionals, no imposats.

⁹ ACA, Canc, Reg. 488, fol. 49r, en data Terol, 29.08.1334.

¹⁰ Maria Àngels DIEGUEZ, *Clams i crims en la València medieval, segons el llibre de cort del justícia (1279-1321)*, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia catalana, Alacant 2002, p. 235. Una frase similar al Reg. 1678, fol. 3v-4r, en data Saragossa, 12.04.1369.

¹¹ *Costums de Tortosa*. Edició crítica a cura de Jesús Massip i Fonollosa, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, p. 415, 9.2.7.

¹² És la mateixa disposició publicada per Baer, citat a la nota 8.

Aquestes disposicions no eren lletra morta. S'han documentat prou casos de sarraïns cremats, i algun jueu, acusats d'haver jagut amb cristianes, i tampoc no manquen notícies de dones cristianes cremades per haver jagut amb jueus o moros. El cas invers no s'ha documentat mai. Un cristià no fou mai cremat per haver jagut amb una jueva o una sarraïna. No es considerava delictes, ni hi havia pena civil establerta. Els nobles i burgesos que se servien d'esclaves sarraïnes com a concubines es compten per dotzenes.

L'abominació del concurs sexual d'un infidel amb una cristiana (mai a la inversa) no s'ha d'interpretar en termes de racisme. L'historiador que ho fa –i n'hi ha algun de nom acreditat– s'equivoca. No ha entès la mentalitat medieval. Una mentalitat que, en aquest punt, era compartida per les tres religions, cristiana, jueva i musulmana. Totes volien mantenir-se íntegres. De la mateixa manera que el Talmud equipara l'acoblament d'un jueu amb una dona gentil, amb l'acoblament amb una bèstia, una constitució sinodal del bisbat d'Urgell, publicada l'octubre de 1328, reservava al bisbe l'absolució de qui pecava jaient amb una jueva, una sarraïna o un animal.¹³

Es vulgui reconèixer o no, l'acte sexual transparenta relacions de domini. Hi ha un rol actiu i un rol passiu; hi ha un dominador i un dominat. Els pares conciliaris pretenien marcar la superioritat de la fe cristiana; volien impedir que els infidels assolissin cap tipus de superioritat sobre els cristians, tant a l'esfera pública com a la privada. Imposant als infidels, als mascles, un distintiu infamant, volien conjurar el perill que se sentissin superiors, se'n proclamessin, i ho fossin.

En la disposició que comentem, no hi havia racisme ni antisemitisme de cap mena. Hi havia el disseny de promoure i mantenir la superioritat de la fe cristiana i dels fidels cristians. Un parell d'incidentes ordinaris ens il·lustraran en forma plàstica sobre els mecanismes d'aquesta superioritat.

L'any 1339, Salamó Vidal, el jueu prestador més important de la ciutat de Vic, reclamà judicialment un deute a un cristià. En trobar-se insolvent, el cristià fou tancat a la presó. Estant dins la presó, el jueu prestador i un procurador del deutor, també cristià, parlamentaren per mirar d'arribar a una avenença sobre la satisfacció del deute. Els propòsits respectius no concordaven. Discutiren. El jueu volia que donés avals suficients, i l'altre no s'avenia a donar-los. Discutiren fort. Enfurismat, Salamó Vidal prengué el cristià per les espatlles, el sacsejà, l'insultà, i l'empenyé fins a la porta exterior del pati de la presó.

El cristià maltractat en prengué motiu per denunciar-lo. Era un jueu. Havia comès un acte de mal exemple, molt perjudicial –diu literalment–, horrible als ulls de Déu i de tota la fe cristiana. Ell era home de bé, de bona fama i descendent de bon casal. Mereixia honor i no pas ofenses. Malgrat que una ofensa feta a Déu i a la fe cristiana no es pot mesurar amb diners, sol·licitava una indemnització de 2.000 sous, i deia que s'estimava més haver perdut aquesta quantitat, abans que

¹³ Jaume VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XI, Madrid 1850, p. 307.

sofrir aquella injúria. La baralla, efectivament, no havia estat d'igual a igual. Salamó Vidal era un inferior que havia gosat ofendre un superior.¹⁴

L'altre incident, encara més ordinari, tingué lloc a la vila aragonesa de Pertusa. Dues nenes de set anys, l'una cristiana i l'altra jueva, jugant –segons diu– es clavaren bufetades l'una a l'altra. El pare de la nena cristiana es cregué amb dret a reclamar judicialment una indemnització. El pare de la nena jueva recorregué a l'infant Martí, senyor de la vila, no pas, com creuríem, perquè la part cristiana retirés la demanda, sinó perquè la moderés, atenent la seva pobresa. Acceptava que l'agressió infantil no havia estat paritària.¹⁵

Les mesures vexatòries contra els jueus que es dictaren al llarg de la baixa edat mitjana s'han d'interpretar totes com un afany per salvaguardar la superioritat de la fe cristiana i dels seus adherents. Ho havia expressat el tercer concili del Laterà, l'any 1179, amb una frase lapidària: *Judeos subjacere christianis oportet*, “cal que els jueus siguin inferiors, estiguin per sota dels cristians”. Els *Costums de Tortosa* ho escenificaven: a les assemblees generals, els prohoms seuri en «bancs sobirans», i els sarraïns i jueus «als peus dels cristians, i no en altre loc».¹⁶

D'aquest principi dimanen totes les prohibicions i obligacions imposades als jueus. És justament aquest l'objectiu que es pretén quan es prohibeix als jueus que ocupin oficis públics; se serveixin de dides i minyones cristianes; treballin en dies festius; freqüentin els banys amb els cristians; toquin amb la mà la vianda oferta al mercat, i fins assisteixin al mercat a les primeres hores del dia, no fos cas que se n'emportessin les peces millors. Del mateix principi provenen les disposicions vexatòries positives, com la de jurar amb un formulari específic; agenollar-se o amagar-se quan passava el viàtic o la creu dels enterraments; agenollar-se quan la campana tocava a l'elevació o a l'Àngelus; i recloure's als seus domicilis tot el Divendres Sant, des de la tarda del dijous, al matí del dissabte. D'acord amb el mencionat principi, si l'esclau d'un jueu prenia el baptisme, al punt adquiria la llibertat. A final del segle XIV, els consellers de Barcelona encara consideraven que el consum de carn d'animals degollats i escorxats per jueus era una «ignomínia a la fe cristiana».¹⁷

Una tercera anècdota, encara més simple, ens permet de treure la mateixa lliçó. Un dia de l'any 1375, Mossé Jacob passava per un carrer de Barcelona. Un grup de minyons, en veure'l, començaren a tirar-li pedres. El jueu no reaccionà fugint, sinó prenent també pedres i llençant-les contra els minyons; amb la bona sort (o mala sort) d'encertar-ne un i fer-li mal. Suscitats l'escàndol corresponent,

¹⁴ Ramon CORBELLÀ I LLOBET, *L'aljama de jueus de Vic*, Vic, Patronat d'Estudis Ausonencs, 1984, p. 198-199. S'ha conservat una caricatura de Salamó Vidal reproduïda en diverses publicacions recents.

¹⁵ ACA, Canc. Reg. 2064, fol. 68r-v, en data Azuara, 14.08.1374.

¹⁶ *Costums de Tortosa cit.*, p. 71, l. 9.5.

¹⁷ Citat per Jaume RIERA I SANS, *La conflictivitat de l'alimentació dels jueus medievals (Segles XII-XV)*; a *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*, «Anuario de Estudios medievales», Annex 20, Barcelona 1988, p. 295-311 (p. 309).

el batlle multà el jueu amb 22 sous. Només el jueu. L'acció dels minyons no fou castigada.¹⁸

Apedregar jueus i jueves era cosa ordinària. Quan anaven a la font a prendre aigua, els joves llançaven pedres amb fones fent punteria per trencar-los els càntrics. Més cruelment, quan els jueus portaven els difunts a enterrar, els joves es divertien llançant pedres contra els que portaven el fèretre i rient, si el fèretre queia a terra. Els jueus de Girona en sofriren un episodi l'any 1333 i els de Mallorca n'elevaren queixes al monarca els anys 1380 i 1383.¹⁹ Consta que, a Lleida, a mitjan segle XV, el mal costum encara es practicava, i el rei Joan II havia d'amonestar el vicari general perquè ho impedís.²⁰

Des de temps immemorial, cada any, el Divendres Sant, els cristians complien el ritu d'apedregar les cases dels jueus, trencant teules i malmetent portes i fines-tres. Creien fer la bona obra de venjar la mort de Jesucrist, que aquell dia es commemorava. Les autoritats ho lamentaven, però es trobaven impotents per eradicar el mal costum. Tan arrelat es veia, aquest costum, que fins estava regulat el salari dels guardes que anualment vigilaven els recintes habitats pels jueus, perquè l'acció d'apedregar els seus domicilis no passés més endavant i fessin mal també a les persones. Els monarques reconeixien que els devots cristians, complint aquest ritu, creien prestar un servei a Déu,²¹ tant aquells dies com en qualsevol altra ocasió.²² L'assimilació dels jueus coetanis amb els que havien instat la mort de Jesucrist era un principi operatiu, per més que fos anacrònica. Una sentència sobre la possessió de la casa d'un jueu de Puigcerdà, cobejada per un escrivà reial, allarga la invocació religiosa inicial. L'acostumada invocació *In nomine Domini*, fou completada tendenciosament: *In nomine domini nostri Ihesuchristi per judeos crucifixi*. La sentència reial, no cal dir, privava el jueu de la possessió de la casa.²³ També alguns notaris, posant títol als protocols per als contractes dels jueus, escrivien: *Liber judeorum, Dei inimicorum*.

Religiositat i folklore s'agermanaven per fer mal als jueus, amb pretext o sense. No faltaven brètols que perpetraven tropells gratuïts. Escalaven de nit la sinagoga, estripaven els llibres, trencaven les llànties, i hi deixaven excrements; o llençaven

¹⁸ Josep Maria CASAS HOMS, *Llibre del batlle reial de Barcelona Berenguer Morey (1375-1378)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuanca, 1976, p. 42.

¹⁹ *Per a una història de la Girona jueva*, a cura de David Romano, Girona, Ajuntament de Girona 1988, vol. II, p. 506. ACA, Canc, Reg. 1438, fol. 113r-v, en data Poblet, 25.08.1380; Reg. 1446, fol. 27v-28r, en data Montsó, 18.08.1383.

²⁰ ACA, Canc, Reg. 3326, fol. 148v-149r, en data València, 07.06.1459.

²¹ *"In lapidando et alias dampna dando jueis, [christiani] credunt ant fingunt summe placere Deo"*: ACA, Canc, Reg. 882, fol. 178v, en data València, 03.02 1347 (1346 Enc). Més dades sobre els apedregaments reportades per Jaume RIERA I SANS, *Els poders públics i les sinagogues. Segles XIII-XIV*, Girona, Patronat Call de Girona, 2006, p. 136-140.

²² *"Si judeos destruant putant inde Deo et hominibus complacere"*: ACA, Canc, Reg. 723, fol. 132r-v, en data Barcelona, 02.12.1365.

²³ ACA, Canc, Reg. 2004, fol. 134r-135v, en data Tortosa, 30.10.1392.

bèsties mortes per les finestres mentre els jueus pregaven dins. D'altres es prenen la feina de desenterrar difunts recents i els penjaven pels arbres. L'any 1301, uns brètols de Barcelona dessoterraren un nadó jueu i l'amagaren sota la taula de la carnisseria del call major de la ciutat.²⁴ El bisbe de Vic, l'any 1306, hagué de prohibir expressament la violació del fossar dels jueus de Tàrraga.²⁵ L'any 1319, una carta de Jaume II prohibia la iniquitat de dessoterrar jueus difunts;²⁶ però encara més endavant, el 1342, un jueu de Borriana denunciava que el seu pare difunt havia estat dessoterrat i penjat,²⁷ i de l'any 1385, hi ha notícia d'haver estat dessoterrat el cadàver d'un jueu de Vilafranca de Conflent.²⁸

El ventall d'accions criminals contra jueus era bastant més ampli i bastant més greu que les bretolades pròpies del jovent. Hi havia malèvolts que presentaven falses denúncies per obligar els jueus a amollar diners a canvi de retirar-les. Alguns bandolers es dedicaven a segrestar jueus i exigir-ne rescats. Tampoc no era infreqüent que els devots cristians segrestessin criatures de jueus i les fessin batejar.²⁹ La criatura batejada ja no podia romandre al costat dels seus pares. Si no trobava una bona persona que l'acollís, havia de ser portada a l'hospital. No passava gaire temps, també, que no hi hagués notícia d'atacs escadussers a jueus mentre anaven de camí, jueus trobats morts, o una família sencera assassinada dins el seu domicili. Matar un jueu no sortia massa car, almenys a Tortosa. L'antiga Carta de Paeria autoritzava que l'homicidi d'un jueu es podia redimir pagant 21 morabatins.³⁰

Hi ha qui minimitza els assassinats de jueus dient que la societat medieval estava impregnada de violència i que els assassinats eren freqüents arreu. Qui ho diu, no ha reflexionat sobre les dotzenes de jueus morts. No pensa que jueus i cristians no estaven en idèntica proporció. Numèricament, un jueu ha de comptar per més de deu cristians.

Lògicament, els jueus responien a les agressions dels cristians en forma equitativa i no deixaven passar les ocasions que se'ls oferien. El call dels jueus de Puigcerdà, per exemple, era prop del convent de franciscans, tan a prop que hi havia cases que donaven a la sagristia. L'any 1362, els frares es queixaven que, per una finestra, els jueus hi tiraven porqueria.³¹

²⁴ El procés informatiu que se n'obrí fou publicat i comentat per Riera, *Retalls*, p. 7-42.

²⁵ El bisbe ho feia en la llicència de sinagoga, publicada per Riera, *Els poders públics*, doc. 38.

²⁶ Carta publicada per José HINOJOSA MONTALVO, *En el nombre de Yahveh. La judería de Valencia en la Edad Media*, València 2007, doc. 31.

²⁷ ACA, Canc, Reg. 617, fol. 2r, en data València, 27.01.1342 (Enc. 1341).

²⁸ ACA, Canc, Reg. 1732, fol. 99v, en data Vic, 05.09.1385.

²⁹ Fou el cas d'un fill de Salamó Sescala, de Girona, de set anys. El rei Joan I ordenà que fos depositat en poder d'una bona família cristiana: ACA, Canc, Reg. 1828, fol. 14v, en data Barcelona, 20.04.1387.

³⁰ Aquesta disposició inhumana fou abolida pel rei Pere III, usant de plenitud de potestat reial: ACA, Canc, Reg. 908, fol. 228v-229r, en data Saragossa, 07.09.1363.

³¹ ACA, Canc, Reg. 1181, fol. 136r-v, en data Perpinyà, 04.10.1362.

Un document de l'any 1338 explica un incident prou curiós, ocorregut a Lleida. Era costum que el dia de Pasqua, per honorar algun prohoms de la ciutat, es portava un anyell rostit a casa seva. El document explica que els feligresos de la parròquia de Sant Llorenç, el dia de Pasqua d'aquell any 1338, van portar en processó, a l'església, un anyell rostit. Un cop beneït l'anyell, el portaven, també amb solemnitat, al domicili de Domingo de Cardona. Vet ací que, quan la comitiva era prop de la porta del recinte on habitaven els jueus, des d'una teulada, els jueus i les jueves llençaren pedres contra els que portaven l'anyell.³²

La vida quotidiana oferia variades i constants ocasions per blasfemar de la religió cristiana. El repic de campanes que anunciava una festa; el toc que assenyalava l'elevació de l'hòstia a la missa, o l'oració de l'Àngelus; el pas dels enterraments presidits per la creu; el pas del viàtic, anunciat per l'escolà tocant la campaneta; les processons solemnes; qualsevol manifestació de religiositat cristiana, de les múltiples que n'hi havia, era contestada pels jueus, blasfemant entre dents o en alta veu.

Un jueu de Vilafranca, l'any 1331, en sentir la campaneta del viàtic, digué en veu alta, blasfemant: «Ara passa l'esquellat».³³ Un dia de 1370, a l'hort d'un cristià de Mallorca, al voltant d'una inscripció amb el nom de Jesús, aparegué una pintada blasfema; cinc jueus en foren inculpats.³⁴ Dos anys després, la vescomtessa de Rocabertí tenia presos fins a set jueus, acusats de profanar un oratori.³⁵ Encara l'any següent, dos jueus de Castelló d'Empúries foren acusats d'haver apedregat una creu de terme.³⁶

Les notícies de jueus empresonats, multats o castigats per les autoritats civils i pels inquisidors, per haver proferit blasfèmies, són prou freqüents. L'any 1362, el rei Pere ordenà fustigar un jueu de Vilafranca del Penedès, acusat de blasfèmia, amb un garfi travessat per la llengua.³⁷ L'any 1371, un jueu blasfem de Montblanc fou igualment condemnat pel rei Pere a ser assotat per la vila amb una vara de ferro travessada per la llengua.³⁸ Hi ha notícia de sentències dictades pel cardenal Pedro de Luna, els anys 1390 i 1391, contra un jueu aragonès blasfem, confirmades més tard pel rei Martí.³⁹ El desembre de 1391, l'inquisidor fra Guillem de Tous tenia empresonat un jueu de l'Aleixar, per blasfèmia.⁴⁰ L'octubre de 1395, el vicari

³² ACA, Canc, Reg. 595, fol. 238r, en data Saragossa, 15.08.1338.

³³ ACA, Canc, Reg. 484, fol. 37v, en data Tortosa, 15.10.1331; Reg. 617, fol. 33r, en data Barcelona, 11.04.1342.

³⁴ ACA, Canc, Reg. 1429, fol. 13r-v, en data Barcelona, 01.08.1370.

³⁵ ACA, Canc, Reg. 761, fol. 194v, i Reg. 1087, fol. 51v, en data Barcelona, 04.09.1372.

³⁶ ACA, Canc, Reg. 923, fol. 212v-213r, en data Barcelona, 03.03.1373.

³⁷ ACA, Canc, Reg. 710, fol. 145r, en data Barcelona, 12.08.1362; Reg. 713, fol. 16v, en data Barcelona, 04.08.1362.

³⁸ ACA, Canc, Reg. 757, fol. 30v, en data València, 12.07.1371.

³⁹ ACA, Canc, Reg. 2210, fol. 41v-42r, en data Saragossa, 27.04.1398.

⁴⁰ ACA, Canc, Reg. 1877, fol. 90r, en data Vilafranca del Penedès, 12.12.1391. Fra Guillem de Tous és el mateix inquisidor que emprengué, pocs anys abans, una acció contra jueus per la possessió

general de l'arquebisbe de Tarragona tenia pres un jueu físic de la ciutat, acusat de blasfèmies.⁴¹ De l'any 1415, hi ha notícia de cinc jueus de l'aljama de Girona, empresonats, acusats de blasfemar de Crist i de la Verge Maria.⁴²

Les discussions i les baralles, quan pujaven de to, donaven ocasió a tothom, tant jueus com cristians, per proferir blasfèmies. Hi ha el cas d'un jueu denunciat perquè, encès d'ira, jurant que mataria el seu oponent, va fer una creu a terra amb el punyal, i la trepitjà. Hagué de pagar 50 florins a canvi d'una remissió.⁴³

L'agressió era tant de paraula com d'obra, i també per escrit. Els jueus tenien un argot propi per referir-se als elements del cristianisme. La Verge Maria era anomenada per ells *ba-qadeshà*, 'la putana'; de l'Eucaristia o Cos de Crist, en deien *ba-guf tammé* 'el cos impur'; dels clergues, *ba-gal-lakhim*, 'els cap-pelats' etc.⁴⁴ Clandestinament, corria pels calls catalans, de mà en mà, un pamflet blasfem, tingut per història veritable. Era conegut amb el nom de *Ma'asé Yeshú* i narrava la vida de Jesús en termes barroerament denigrants, començant per la seva concepció en adulteri.⁴⁵

Els jueus avorrien el cristianisme i els seus símbols. Els avorrien en la mateixa mesura en què els cristians avorrien el judaisme, i en justa correspondència. L'odi arribava a elements insospitats, com ara les monedes. Les monedes portaven gravada una creu. Hi ha denúncies contra jueus per haver escopit en una moneda, per la creu que hi estava gravada, i trepitjar-la, o bé llençar-la al foc.⁴⁶ L'any 1321, un jueu de Sogorb fou denunciat d'haver llençat al forn un pa amb la figura de Jesucrist.⁴⁷ L'any 1462, quan ja existien estampes impreses sobre paper, un jueu de Tortosa fou vist estripant i llençant l'estampa d'una Pietat trobada al carrer.⁴⁸ Episodis d'aquest caire, fets en públic, donaven peu a imaginar que els jueus, en privat, quan ningú no els veia, perpetraven tota mena d'actes sacrílegs, com ara

d'un llibre hebreu tingut per blasfem: Jaume RIERA I SANS, *Un procés inquisitorial contra jueus de Montblanc per un llibre de Maimònides*, «Centre d'Estudis de la Conca de Barberà. Aplec de Treballs» 8, Montblanc 1988, p. 59-73.

⁴¹ ACA, Canc, Reg. 1945, fol. 41r, en data Mallorca, 15.10.1395.

⁴² ACA, Canc, Reg. 2034, fol. 41r-v, 43r i 47v, en dates Perpinyà, 15.10.04.11 i 02.12.1415.

⁴³ ACA, Canc, Reg. 806, fol. 173r, en data Barcelona, 15.02.1380; Reg. 1686, fol. 178v-179r, en data València, 20.06.1382.

⁴⁴ En fa una relació la *Requesta de mestre Bartomeu Caldentey y altres demanant als jurats que proibesquen al metje jueu Isac l'exercici de la medicina*, «Boletín de la Sociedad arqueológica luliana» 9, Palma de Mallorca 1901-1902, p. 284-288. L'expressió *guf tammé* per designar l'Eucaristia es troba també en una inculpció de blasfèmia contra un jueu de Montclús: ACA, Canc, Reg. 907, fol. 30r-v, en data València, 30.03.1362.

⁴⁵ Eduard FELIU, *Un antievangelí jueu de l'Edat Mitjana: el Sefer Toledot Iesu*, «Estudi general» 9 Girona 1989, p. 237-261.

⁴⁶ ACA, Canc, Reg. 887, fol. 30v, en data Terol, 06.07.1348.

⁴⁷ ACA, Canc, Reg. 246, fol. 172r, en data València, 18.02.1321 (Enc. 1320).

⁴⁸ Josep ALANYÀ I ROIG, «La vida quotidiana en un call a l'Edat Mitjana» a *La comunitat jueva a la Girona Medieval, Cicle de conferències 'Girona a l'abast'*, 12^a, Girona 2007, p. 87-126 (p. 121).

assotar imatges, punxar-les, escopir-hi, i fer-hi altres accions corporals que no cal especificar.⁴⁹

Hom donava per comprovat que els jueus prestadors profanaven els llibres religiosos que els eren dipositats com a penyora i que els jueus relligadors profanaven les miniatures dels missals i llibres d'hores que els eren confiats per relligar. Per tal d'evitar-ho, es dictaren prohibicions per partida doble: els sínodes diocesans prohibiren als clergues que posessin llibres litúrgics en mans de jueus i els monarques prohibiren als jueus que els acceptessin i els retinguessin.⁵⁰

No hauria d'estranyar ningú que, quan es trobava a faltar una criatura, els jueus fossin inculpats d'haver-la assassinat, gratuïtament o per fer fetilleries amb les seves vísceres. Ja l'any 1294 corregué per Saragossa el rumor d'un nen mort pels jueus, per extreure-li el cor i el fetge.⁵¹ Novament hi hagué rumor a Saragossa, l'any 1306, d'un nen i una nena segrestats per jueus amb el propòsit de sacrificar-los per Pasqua.⁵² Tres anys després, hi hagué rumors, a Girona i a Mallorca, de nens segrestats per jueus.⁵³ L'any 1330, la troballa d'un nen mort en una sèquia, prop del Real de València, féu témer un avalot contra els jueus de la ciutat.⁵⁴ L'any 1367, un home de Cervera denunciava els jueus locals d'haver-se menjat el cor i el fetge del seu fill.⁵⁵ Encara s'atribueix a fra Vicent Ferrer, l'any 1410, la conversió de dos jueus de València que havien estat condemnats a mort per l'assassinat de dos nens cristians.⁵⁶

No ha d'estranyar, tampoc, que els jueus fossin acusats de robar, comprar i retenir hòsties consagrades. Val a dir que els robatoris de creus, calzes i custòdies de plata eren prou freqüents i que els lladres, generalment cristians, pagaven molt car el sacrilegi. Els casos en què s'hi implicaren jueus no són gaires, però n'hi ha. El més antic conegut és de l'any 1318. Consta un procés obert contra uns jueus per haver escalat l'església de Caldes de Malavella i haver-se'n emportat cinc hòsties.⁵⁷ També l'any 1408, un jueu de Perpinyà, entre d'altres, fou acusat d'haver robat la custòdia de la catedral de Barcelona, en aquest cas sense hòsties.⁵⁸

⁴⁹ És conegut de fa temps el cas de Vidal de Clarmunt, jueu de Girona, acusat d'haver punxat la figura de Jesucrist que hi havia en un llibre que tenia per relligar: Antoni RUBIÓ Y LLUCH, *Documents per la Història de la cultura catalana mig-eva*, vol. II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1922, p. 157-158.

⁵⁰ Ho prohibí expressament Jaume II als jueus de Barcelona: ACA, Canc, Reg. 247, fol. 253v-254r, en data Barcelona, 10.04.1323.

⁵¹ Document publicat per Baer, *Die Juden*, doc. 138.

⁵² ACA, Canc, Reg. 139, fol. 195r, en data Tortosa, 22.03.1306 (Enc 1305).

⁵³ Antonio PONS, *Los judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, vol. II, Palma de Mallorca, Miguel Font editor, 1984, p. 226.

⁵⁴ ACA, Canc, Reg. 523, fol. 75r, en data Osca, 12.07.1330.

⁵⁵ ACA, Canc, Reg. 1217, fol. 101r, en data Lleida, 22.02.1367.

⁵⁶ Lorenzo G[ARCÍA] SEMPERE, *Los milagros de san Vicente Ferrer*, Barcelona 1913, p. 84-85.

⁵⁷ ACA, Canc, Reg. 245, fol. 45v, en data Barcelona, 20.10.1318.

⁵⁸ ACA, Canc, Reg. 2215, fol. 57v-58r, en data Barcelona, 19.06.1408.

Els episodis més coneguts, a Catalunya, amb jueus implicats, són de la segona meitat del segle XIV. En tots ells, els lladres dels objectes sagrats foren cristians. Capturats i detinguts, confessaren que havien venut la custòdia o el copó a jueus i, a part, les hòsties consagrades.

S'han dit moltes inexactituds a propòsit d'aquests episodis. Cal remarcar que, en ells, els jueus no foren acusats d'haver *robat* les hòsties, ni tampoc d'haver-les *profanat*. Foren acusats, únicament, d'haver-les *comprat* i de *retenir-les*. Els historiadors haurien de ser precisos, quan en parlen, i controlar que els tòpics no traeixin la seva imaginació. Els jueus no foren acusats de *profanar*, sinó de *comprar* i *retenir*. Lladres i jueus foren torturats perquè declarassin on eren les hòsties. La voluntat de les autoritats era recuperar-les.⁵⁹ No volien creure que no es conservessin. Donaven per segur que els jueus les tenien amagades. Si les profanaven o no, no era cosa que es pogués comprovar. No se'ls atribuïa aquesta intenció. Un convers de Graus denuncià a l'inquisidor que, abans de convertir-se, un jueu local l'invità a casa seva, amb d'altres, i els mostrà dos calzes amb dues patenes on hi havia dues hòsties consagrades. Deia que les hi havia venudes un capellà, però que més valorava l'argent que les hòsties, i per demostrar-ho, les llençà sobre la taula. Res més.⁶⁰

Els incidents d'aquesta espècie, a Catalunya, més o menys coneguts en els seus detalls, són tres.⁶¹ No n'hi ha cap amb miracle concomitant, i repeteixo que no són episodis de *profanacions*, sinó de *compra* i *retenció* d'hòsties, posteriors al robatori per part de mals cristians. Tant és així, que en plena efervescència o intoxicació social, l'infant Joan va fer publicar una circular prohibint la venda i l'adquisició d'argent trencat sense donar-ne part a les autoritats, per poder controlar els furts d'hòsties.⁶²

El primer episodi tingué per escenaris Montblanc i Barcelona. L'abril de 1367, fou detingut a Montblanc un cristià que dos anys abans havia furat un petit copó, dit aleshores custòdia, de l'església de Santa Maria, amb set hòsties consagrades. Confessà que les havia venudes a un jueu vell i a dos jueus joves de Barcelona, juntament amb la custòdia. Fet un procés molt rigorós, amb confessions i inculpacions obtingudes sota turment, i amb retractacions posteriors dels torturats, al final, el dia 4 de juny, l'infant Joan condemnà tres jueus de Barcelona a ser arrossegats i cremats, i el lladre a ser espunyat, arrossegat, esquarterat i penjats els quarts en diversos llocs.⁶³ Tanmateix quedà pendent la recuperació de les hòsties.

⁵⁹ Recordem que la famosa croada contra les costes de Barbaria, de l'any 1398, tenia per objectiu *recuperar* les hòsties robades per moros corsaris a l'església de Torreblanca.

⁶⁰ Johannes VINCKE, *Zur Vorgeschichte der Spanischen Inquisition*, Bonn, Beiträge zur Kirchen- und Rechtsgeschichte, Band 2, 1941, p. 180-181.

⁶¹ Deixo de banda el més divulgat, que és el robatori d'hòsties de l'església de Tardienta, a l'Aragó, que afectà jueus d'Osca i de Terol. Hi dedicà una monografia Joaquim MIRET Y SANS, *El procés de les hòsties contra ls jueus d'Osca en 1377*, «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans» 4, Barcelona 1911-1912, p. 59-80.

⁶² ACA, Canc, Reg. 1709, fol. 184r, en data Barcelona, 18.10.1367.

⁶³ El document principal fou publicat per Baer, *Die Juden*, núm. 284.

Uns mesos més tard, el rei Pere, instigat per persones piadoses, va fer noves diligències perquè els jueus declaressin qui tenia amagades les hòsties de Montblanc. El rei va fer tancar tots els jueus de la ciutat, grans i petits, a la sinagoga; però les hòsties no aparegueren. Deu anys més tard, un convers denuncià que un jueu de Barcelona havia regalat una d'aquelles hòsties a la seva filla, quan es casà amb un jueu de Puigcerdà, però es descobrí que la denúncia era falsa.⁶⁴

El segon episodi és estrictament coetani del primer. Tingué per escenari Perpinyà. Havia estat robada la custòdia de l'església de Sant Joan, i el mateix mes de juny de 1367, el lladre confessà que l'havia penyorada a un jueu de la vila, amb les hòsties. Se'n féu procés, però les hòsties no es recuperaren.⁶⁵ Tres anys més tard, el juny de 1370, corregué el rumor que un jueu concret, Momet Maymó, tenia una hòstia consagrada. Detingut, al capdavant fou declarat innocent, però no es pogué evitar que els ànims s'indignessin, i es produís un fort avalot popular en el qual trobaren la mort fins a catorze jueus de la vila.⁶⁶

El tercer episodi, de l'any 1382, no és tan conegut. Fou el robatori d'objectes litúrgics de l'església de Castelló de Farfanya, entre ells la custòdia, amb dotze hòsties consagrades. El lladre hi va implicar jueus de Lleida. No sabem el resultat final; només que tres anys més tard encara es feien diligències per recuperar les hòsties.⁶⁷

* * *

La convivència entre jueus i cristians no fou gens pacífica ni harmònica. Formaven comunitats separades i covaven un odi mutu. Després d'una infinitat d'oppressions, vexacions i episodis sagnants, al final del segle XV els jueus foren expulsats dels dominis dels reis Ferrando i Isabel, amb pena de mort si tornaven a posar-hi els peus. La valoració que puguem fer de la presència i l'acció dels jueus a la societat catalana dels segles XIV i XV depèn del punt de vista on ens situem. No pot ser la mateixa si prenem el punt de vista dels que estaven en inferioritat, o si prenem el punt de vista dels dirigents de la societat dominant, intolerants amb la presència d'aquella minoria; tan intolerants, que acabaren expulsant-la.

És inútil pretendre que, com a historiadors, hem de ser imparcials. La generació d'historiadors imparcials encara ha de néixer. Tots som víctimes de prejudicis i idees preconcebudes. Moltes dades històriques que els uns troben positives, uns altres les consideren completament negatives. No ens cal anar gaire lluny per trobar exemples de judicis divergents, ajustats al nostre cas.

⁶⁴ ACA, Canc, Processos es quart, 1378A.

⁶⁵ El document central fou publicat per Baer, *Die Juden*, núm. 282.

⁶⁶ ACA, Canc, Reg. 751, fol. 104v-105r, en data Barcelona, 28.09.1370; Reg. 755, fol. 88v-89r, en data Tortosa, 06.03.1371.

⁶⁷ Un dels documents que s'hi refereixen fou publicat per Miret, *El procés*, p. 80. N'hi dos ha més a ACA, Canc, Reg. 1106, fol. 91r-92r, en data Vilafranca del Penedès, 26.10.1384; Reg. 1107, fol. 82r, en data Girona, 02.05.1385.

Davant el fet històric, per exemple, que alguns monarques donaren entrada a la cort a un bon nombre de personatges jueus, la majoria d'historiadors moderns hi veuen un reconeixement de la vàlua d'aquelles personalitats. Els historiadors catòlics integristes, en canvi, pensen justament el contrari. Consideren la influència d'aquelles personalitats com una pertorbació i fins una indignitat.

Sobre el gran nombre de jueus que exerciren la medicina, es manifesten igualment valoracions oposades. Una part dels historiadors hi veu la prova d'una superioritat científica; una altra part lamenta que l'acostament a la societat cristiana propicià un gran nombre de conversions, sense que falti qui denuncia que aquells metges empraven mètodes antiquats i representaren un llast per al progrés de la ciència.

Ja no diguem com són divergents els judicis sobre el préstec de diner, ocupació a què es dedicaren majoritàriament els jueus de Catalunya. Hi ha qui assegura que els préstecs serviren de motor per a l'economia i hi ha qui hi veu una pràctica nefasta que impedia les inversions productives i arrossegava cap a la depauperació.

Si prenem el punt de vista de la societat coetània, cal dir que no s'ha trobat cap escriptor ni document d'aquells segles que doni una imatge positiva o, simplement, valori positivament els jueus –insisteixo– com a col·lectiu social. Els escriptors cristians d'aquell temps, quan s'hi refereixen, només saben dir-ne pestes. Una *Vida de Jesucrist* en vers, del segle XIV, quan ha d'anomenar-los, aprofita la rima per maleir-los: «Aprés trobam que los jueus (que molt mal los combra Déus), dementre Judes traïdor...», «Aprés açò tots los jueus (que mal los confone Déus), feren davant si...», «e van dién tots los jueus (que malaïts sien de Déus)...».⁶⁸ Al mateix rei Pere III s'atribueix la dita malèvola: «Déus te guard de corsari de Mallorca e de juheu de Barcelona».⁶⁹

La covardia i la gasiveria eren els tòpics més estesos sobre la condició natural dels jueus. Se'n divulgaren contalles populars.

Fra Francesc Eiximenis, al capítol 640 del *Dotzè del crestià*, reporta un exemple inventat per ell, dient que el pren d'una història tàrtara. Diu que l'emperador dels tàrtars tenia col·locat un rei per governar una de les seves regions. Quan s'assabentà que «ell, en sa persona, anava per avarícia simplement vestit e tenia miserable taula», pagava malament els seus servidors, no rebia els hostes amb esplendidesa, «e s'feya apedaçar vestedures e calces», deduí que no devia ser fill legítim, «ne fill de rey, ne generós per natura». Feta la investigació pertinent, «troba que era estat fill de un juheu».

En un sermó, fra Vicent Ferrer reporta una altra contalla similar. La refereix a un jueu sastre de Castella. Diu que amb l'excusa de prendre les mides per a un vestit, entrà en intimitat amb la muller d'un cavaller, tanta intimitat, que en procreà

⁶⁸ *Passió, mort, resurrecció y aparicions de nostre senyor Jesucrist*, «Estudis universitaris catalans» 3, Barcelona 1909, p. 66, 346 i 501.

⁶⁹ G. LLABRÉS, *Los motius del rey en Pere*, «Boletín de la Sociedad arqueológica luliana» 4, Palma de Mallorca 1891-1892, p. 143-144. Llabrés escriví 'falsari', que no fa sentit.

un fill. Fet adult, quan el cavaller va veure que el noi, que creia fill seu, en una batalla abandonava el camp covardament, va veure clar que la seva muller havia comès adulteri amb el jueu, cosa que ella al capdavant acabà confessant.⁷⁰

L'any 1325, un home de Besalú fou cridat a la presència d'un jutge de Girona per testimoniar en favor d'Astruch Bondavid, denunciat de cometre diversos crims. Demanat en quin concepte tenia el jueu, declarà que el tenia per lleial i que no feia frau ni enganys en els seus tractes. Sense voler-ho, se li escapà de dir que no feia frau ni enganys... com fan els altres jueus. Pensant fer un compliment particular, revelà el mal concepte en què els tenia tots.⁷¹

Els homes i dones dels segles XIV i XV no van saber trobar elements positius en el ser i en l'actuar dels jueus. La seva pronúncia de l'hebreu els semblava sortida del ventre, i que lladraven quan cantaven.⁷² Era fama que feien pudor. La *Vida de Jesucrist* que hem citat, ho expressa lamentant els sofriments del Redemptor: «Ay rey! Per nos fos batut d'aquella gent que tota put!». ⁷³ Hi ha el testimoni d'aquella dona de Barcelona, l'any 1301, que solia vendre peix al call. Portada a declarar, confessa al jutge que els jueus li tenen malícia i que ella tampoc no els té cap mirament. Els té per gent falsíssima i artera, que l'insulten; i també ella els insulta quan li diuen coses, i que no s'està de dir-los que fan pudor, apostrofant-los, quan s'acosten a comprar-li peix, dient-los: «Fets-vos enllà, que tots pudits», perquè es comporten com a bruts i tramposos.⁷⁴

La cultura popular atribuïa als jueus un únic punt positiu: la seva religiositat, en concret, l'observança de les seves festes. El *Llibre de tres retreu* que «Tres grans coses són en lo món: fe de cristians, colre festes a jueus i justícia de moros». Un pamflet molt divulgat, que inculcava la celebració devota del diumenge, també diu que els jueus són millors que els cristians perquè observen estrictament el seu disabte.⁷⁵

Fora d'això, fora d'aquest punt concret de lloar l'observança de les seves festes, la resta són tot execracions. Bernat de Cabrera, capità general de l'armada reial, l'any 1354 va prohibir que els patrons de les naus hi admetessin dones, infants menors de setze anys i jueus, llevat que fossin metges. No els hi volia. Amb tota naturalitat, el conestable Pere de Portugal, quan es temia que la vila de Cervera

⁷⁰ Fragment reproduït per Martí de RIQUER, *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Ariel, 1964, vol. II, p. 250.

⁷¹ RIERA, *Retalls*, p. 90.

⁷² «Provisione Domini, dati sunt iudeis quedam turpes aspirationes pro litteris, que cum deformitate horribili et absurda quedam raucedine –nescio utrum magis in ventre an in pectore– proferuntur. Unde iudei, quanto legunt sollempnius vel loquuntur, tanto fedius et fetidum oblatrantes, tanquam ventriloqui videntur, quamsimiles antiquis canibus rusticanis»: Diego GARCÍA, *Planeta*, edició de M. Alonso, Madrid 1943, p. 416.

⁷³ *Passió, mort i resurrecció*, p. 72-73.

⁷⁴ RIERA, *Retalls*, p. 18.

⁷⁵ R. ARAMON I SERRA, *Dos textos versificats en català de la carta tramesa del cel*, «Estudis Universitaris Catalans» 14, Barcelona 1929, p. 279-298 (p. 293).

seria assetjada i les virtualles hi escassejarien, ordenà evacuar-ne «mugeres, ninnos, judíos e otras gentes inútiles».⁷⁶ No volien tenir-los ni sentir-los a prop. El consell municipal de Tarragona gestionà, l'any 1417, que els jueus fossin expulsats de la ciutat. Deien, expressament, que no els necessitaven per a res: «com no·ls hajam mester».⁷⁷

Segons el punt de vista dels mateixos jueus, l'anàlisi de la seva situació era tota una altra. Per més sorprenent que sigui, els escriptors jueus d'aquella època deien trobar-se bé vivint a l'empara dels monarques cristians. Eren conscients que estaven en exili, castigats per Déu pels seus propis pecats. Un exili que, segons els càlculs d'alguns, estava arribant a la seva fi. Creien que els havia tocat de viure en una època transitòria que acabaria gloriosament amb la vinguda del Messies. El Messies no podia trigar gaire a manifestar-se. Els alliberaria de la seva captivitat, i podrien regressar a la pàtria, al país d'Israel. Creien que depenia d'ells; de la seva puntualitat a complir els preceptes de la Llei de Déu. Creien que, com més fidelment complissin els preceptes i més aviat expiessin els seus pecats, més aviat passarien a gaudir de les promeses divines. L'esperança d'uns temps millors alleugeriria les nafres, els flagells i les humiliacions que sofrien a diari. Estaven certs que les promeses divines no podien fallir. Calia, només, esperar.⁷⁸

Els historiadors del poble jueu, i més si són confessionalment jueus, també volen veure aquella època amb tintura francament positiva. Posen l'accent en l'alt nivell intel·lectual i literari que assoliren els rabins; ponderen amb entusiasme la participació econòmica en les finances reials i municipals; admiren la capacitat que demostraren per organitzar-se enmig de tantes dificultats. Aïllant aquests elements tinguts com a positius; exagerant-los, si convé, i silenciant el vessant negatiu que hem exposat fins ara, els historiadors del poble jueu es troben abocats a declarar que aquella època es pot considerar com una època daurada. Justament aquest és el títol d'una de les històries recents que s'han publicat sobre els jueus de la Corona d'Aragó: *The Golden Age*.⁷⁹

No entrarem ara a fer la crítica de les històries del poble jueu escrites «des de dins». És un punt de vista vàlid, certament, però parcial, tan parcial com el dels escriptors i dirigents cristians d'aquells segles. El nostre punt de vista s'hauria d'apartar dels uns i dels altres, si podem. Els jueus catalans ens interessa veure'ls com a membres d'una societat plural, formant part del context social de la Catalunya d'aquells segles. El fet que uns determinats rabins compoiguessin esplèndids co-

⁷⁶ Vaig adduir aquests textos a Jaume RIERA I SANS, *Esculls en la història dels jueus*, «Afers. Fulls de recerca i pensament» 53/54, Catarroja 2006, p. 137-160 (p. 149).

⁷⁷ MUNTANÉ, *Notícies de jueus cit.*, doc. 76.

⁷⁸ És recomanable la lectura del pròleg o introducció als famosos acords de l'any 1354. Fou publicat, en traducció, per Eduard FELIU, *Els acords de Barcelona de 1354*, «Calls» 2, Tàrrrega 1987, p. 145-179 (p. 147-153).

⁷⁹ Yom Tov ASSIS, *The Golden Age of Aragonese Jewry. Community and Society in the Crown of Aragon. 1213-1327*, Londres, 1997.

mentaris a la Bíblia, per exemple, no afectà gens a la societat del seu temps. Passaren completament ignorats, ells i els seus tractats teològics. Que els jueus, a través de privilegis reials, poguessin organitzar la seva vida comunitària molt d'acord amb els preceptes de la Bíblia i del Talmud, deixava les masses indiferents.

Des de la nostra actualitat, trobem que els jueus catalans típics vivien de cara endins, atents a la pràctica de la seva religió. Mostren una indiferència total envers la propietat de la terra. Als segles XIV i XV, són molt rars els jueus de Catalunya propietaris de vinyes. Com a màxim, són propietaris de la casa on viuen, i prou. Molts, fins i tot jueus rics, vivien en cases llogades. Quan un jueu fa servir un nom de lloc com a cognom, indica sempre residència o origen familiar, mai domini territorial. Quan foren expulsats, s'emportaren, com un tresor, els seus llibres.

Els jueus eren ben lluny de manifestar voluntat d'integrar-se, políticament o socialment. L'any 1363, l'aljama de Barcelona trameté delegats a Montsó, on se celebraven corts generals, per instar que els jueus dels dominis reials no fossin compresos en el donatiu. Al rei també li interessava. Ho aconseguiren per als de Catalunya i València, però no per als d'Aragó.⁸⁰ El seu ideal de vida no els conduïa gens a integrar-se. Volien mantenir-se al marge. Fra Vicent Ferrer en feia argument per obligar-los a viure a part: "A vosaltres, jueus, no us ha de saber greu que se us mantingui apartats, perquè així ho disposen tant la vostra Llei com la nostra. És ben congruent que, si voleu viure a part de la llei dels cristians, també n'estigieu separats".⁸¹

Els jueus no ocuparen mai l'ofici de veguer reial, ni menys el de governador o jutge de la cort. No entraren en el govern dels municipis, ni formaren part dels consolsats de mar. Per descomptat, no eren convocats a corts generals. No van construir cap port, ni carretera, ni pont, ni farga, ni van fundar factories industrials. Tenim dos únics exemples de jueus participant en obres públiques: Astruch Bon-senyor, del segle XIII, que construï un molí al territori de Barcelona,⁸² i Maymó Leví, de qui es diu que havia construït un rec a Agramunt.⁸³ Ni l'un ni l'altre no ho feren amb el seu treball personal. El primer, finançà la construcció del molí, l'altre dirigí la construcció del rec, segurament, amb aparells de trigonometria.

Fins avui, no s'ha descobert que els jueus de Catalunya inventessin res útil. Potser se'ls pot atribuir la introducció d'un determinat aparell que trobem designat com a «fogó de jueu». Era un aparell casolà, que fou adoptat per la societat bar-

⁸⁰ ACA, Canc, Reg. 712, fol. 186v-187r, en data Barcelona, 10.06.1363.

⁸¹ "Et sic, judei, non sit vobis grave si ista dixi, nam ita vult vestra Lex et nostra; et est bona ratio quod, postquam vultis separari a christianis in lege, sitis separati in conversatione": Pedro M. CÁTEDRA, *Sermón, sociedad y literatura en la Edad Media. San Vicente Ferrer en Castilla (1411-1412)*, Valladolid, Junta de Castilla y León, 1994, p. 248.

⁸² Pere ORTÍ GOST, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval, Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Institución Milá y Fontanals, 2000, p. 254 i 293.

⁸³ ACA, Diversos, Agramunt, pergami 98. Conté uns capítols per regular l'ús de l'aigua del rec, que diu que fou "feyt per en Maymó Leví quondam". Foren firmats el 15.04.1432.

celonina del segle xv. Devia ser prou comú, perquè en tinc recollida una dotzena de mencions, tretes d'inventaris i encants.

En l'aspecte lingüístic, no hi ha dubte que els jueus estaven adaptats. El català fou tothora el seu mitjà de comunicació habitual, entre ells i amb els altres. Com vaig fer notar en la publicació d'un procés criminal, de l'any 1325, l'insult més comú que hi apareix, *bacalar*, és proferit alhora per jueus i per cristians i adreçat indistintament a uns i altres.⁸⁴ Saber usar els insults, és un dels millors indicis de dominar una llengua.

El català fou la llengua de comunicació dels jueus, però no la de la seva cultura. Pràcticament tots els jueus de Catalunya estaven alfabetitzats. Els homes sabien de llegir i escriure, però únicament en la llengua de la seva cultura pròpia, que era l'hebreu. La cultura de què s'alimentaven era una cultura expressada en hebreu, amb la qual cosa, l'ús de l'hebreu constituïa, de fet, un obstacle per a la integració.

Hi ha mostres constants i clares d'un allunyament voluntari, per part dels jueus, de la cultura expressada en llatí i en català. Els llibres de comptes portats per jueus, els pocs que han subsistit, estan escrits en hebreu; són plens de noms propis catalans, tant topònims com noms personals, com és lògic, però les frases són en hebreu, i les xifres estan posades en lletres hebrees.

Hi hagué excepcions personals, certament. S'ha dit, per exemple, que aquells jueus que exerciren com a batlles i com a tresorers reials, al segle XIII, havien de saber prou llatí per entendre els documents de la cancelleria que ells mateixos feien expedir. No hi ha inconvenient a admetre que els batlles i financers reials aprengueren llatí i sabien usar-lo; però aquests homes no foren més de quatre a cada generació. No són representatius del conjunt. També hi hagué jueus que traduïren al català obres científiques en àrab i en hebreu, però fou sempre, pel que sabem, per encàrrec de les autoritats superiors, no per iniciativa pròpia.

Una altra excepció personal, són els metges. Un percentatge molt elevat dels jueus dels segles XIII i XIV, i també del XV, exerciren com a metges, molts d'elles aconduïts per les autoritats municipals, com apuntarem més endavant. Només fos perquè havien d'escriure les receptes en forma intel·ligible per als apotecaris, aprengueren a escriure en lletres llatines. S'han conservat un parell de bitllets autògrafs de metges jueus, d'escriptura molt corrent. Tampoc no hi ha inconvenient a admetre que als grans centres urbans, com Perpinyà, Lleida, Girona i Barcelona, hi havia alguns jueus que s'especialitzaren en l'estudi del dret civil —i si molt convé, també en el dret canònic— i eren capaços de citar cànons i lleis. D'acord, però es tracta sempre de personalitats singulars que no han d'enterbolir el que era regla habitual per a la generalitat. També hi hagué algun jueu, com Mossé Natan, de Tàrraga, que compongué obretes rimades en català.⁸⁵ Són excepció. La regla

⁸⁴ RIERA, *Retalls*, p. 96.

⁸⁵ Jaume RIERA I SANS, *Les obres catalanes de Mossé Natan (segle XIV)*, «Estudis de llengua i literatura catalanes» 3, Abadía de Montserrat 1981, p. 95-105.

era que la vida quotidiana dels jueus estava configurada d'acord amb uns paràmetres desvinculats de la cultura de la societat ambiental, tant l'expressada en llatí com l'expressada en català. Era molt el que separava els uns dels altres, encara que la vida quotidiana els posés en contacte.

La possible familiaritat entre jueus i cristians estava obstaculitzada per lleis i costums de diversa mena. Un jueu no podia assistir a una festa familiar d'una llar cristiana. Físicament, sí, que podia assistir-hi, però hi estaria com un convidat de pedra, sense menjar ni beure. Els cristians no sabien cuinar si no era amb llard de porc, producte que la Llei de Moisès prohibeix de consumir. Per als jueus, beure vi en companyia d'un gentil és participar en un acte idolàtric. En el cas eventual que un jueu assistís a una festa familiar de cristians, havia de menjar a part, i solament pa, amb alguna verdura fresca, i beure aigua del pou. Val a dir que els cristians, pel seu cantó, no tenien escrúpols dietètics per assistir a les festes familiars de jueus, però els estava vedat: les constitucions provincials i els sínodes diocesans prohibien, sota pena d'excomunió, que els fidels honressin bodes, circumcisions i altres festes privades celebrades per jueus i moros.

Tenir familiaritat amb jueus no era ben vist. No s'hi augurava res de bo. L'any 1315, fra Ramon d'Empúries, lloctinent del castellà d'Amposta, fou denunciat de tenir molts tractes amb en Salves, jueu de Girona. Hom sospitava, fins i tot, que havia tingut un fill de la seva dona, conseqüència lògica d'aquells tractes perniciosos.⁸⁶ El capítol provincial dels frares dominicans, celebrat l'any 1347, renovava la prohibició de tenir familiaritat amb jueus, fer-los visites i —cosa sorprenent— jugar als daus amb ells.⁸⁷

Les úniques relacions positives que podien establir-se entre cristians i jueus era a nivell individual i per qüestions professionals, com la peixatera de Barcelona que, malgrat insultar els jueus, no deixava de fer el seu negoci venent-los peix i com fra Francesc Eiximenis, que cridà a consulta un metge jueu quan se sentí indisposat. Fugint de generalitzacions, mirarem de fer un repàs de les relacions entre uns i altres, per estaments.

* * *

Començarem per l'estament eclesiàstic, al nivell més elevat del qual es trobaven els bisbes. No se sap de cap bisbe de Catalunya, dels segles XIV i XV, que acollís jueus com a familiars. Gaudien de bones rendes, no havien de menester els serveis dels jueus com a financers, ni tenien voluntat de cedir-los-en l'administració. Quan els bisbes feien portar un jueu a la seva presència, era amb el propòsit de castigar-lo per haver proferit blasfèmies o per extorquir usures als cristians. Només en cas

⁸⁶ Joaquim MIRET Y SANS, *Sempre han tingut béch les oques. Apuntacions per la història de les costums privades*, Barcelona, vol. I, 1905, p.43.

⁸⁷ *Escritos del Vedat* 23, Torrent 1993, p. 282.

de malaltia cridaven al seu costat jueus metges, si tenien fama de bones cures. Consta, per exemple, que Issach Cabrit, metge jueu de Perpinyà, l'any 1409, fou cridat a consulta en la darrera malaltia de fra Francesc Eiximenis, aleshores patriarca de Jerusalem.⁸⁸

Els capítols i canonges de les catedrals de Catalunya també tenien bones rendes. Recorrien als jueus per a qüestions professionals. Confiaven en jueus argenter, per exemple, perquè adobessin calzes, reliquiariis i canelobres trencats, i empraven els serveis de jueus relligadors per enquadrar els llibres litúrgics estropellats o confeccionats de nou.⁸⁹

Els abats i monestirs masculins potents, com Ripoll, Sant Cugat, Santes Creus i Poblet, prescindien igualment dels serveis dels jueus en qüestions de crèdit, ni se sap que els confiessin mai l'administració de les seves rendes. Es bastaven ells. Esporàdicament, hi ha algun monjo de Poblet, encarregat de l'explotació d'una granja, que emmanllava diners a jueus.⁹⁰ És també excepcional el cas de fra Joan Ermengol, prior del monestir de Sant Cugat del Vallès i futur bisbe de Barcelona, que l'any 1385 va fer procuració en Jucef Issach de Puntardia, jueu de Barcelona, per portar una causa judicial per raó de la propietat d'un mas.⁹¹

Els monestirs benedictins menors es trobaven sovint amb dificultats econòmiques. No és rar que fessin recurs al crèdit dels jueus. També alguns monestirs menors de monges i cases religioses amb rendes precàries, com el comanador de la casa de Sant Antoni de Cervera que, l'any 1471, no havia pagat un debitori a Jucef Astorell, jueu de Lleida.⁹² Més que cap altra institució, les comandes de l'orde militar de Sant Joan de Jerusalem, l'economia de les quals estigué constantment en números vermells, emmanllaven grans quantitats de diners a jueus. A la primera meitat del segle XIV, tres o quatre jueus rics de Catalunya i de Navarra es convertiren en els banquers de la Castellania d'Amposta.

Els frares mendicants, malgrat el seu vot de pobresa, procuraven agenciar-se deixes grasses i substancioses, que els permeteren bastir convents imponents. Necessitat, no en passaven. Només recorrien a jueus per serveis professionals. Com el convent d'agustins de Barcelona, que l'any 1349 encarregà la confecció d'un reliquiari a Salamó Barbut, jueu argenter.⁹³

⁸⁸ Calls 2, Tàrraga 1987, p. 66-67.

⁸⁹ Josep MAS, *Notes documentals de llibres antics a Barcelona*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona» 8, Barcelona 1915-1916, p. 155-167, 238-251, 330-345, 400-406 i 444-463.

⁹⁰ A. ALTISENT, «El monasterio de Poblet y unos judíos prestamistas de la Segarra (s. XIV-XV)», *Sefarad* 17, Madrid-Barcelona 1967, p. 282-289.

⁹¹ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, notari Pere de Pujol 33/2, fol. 10r.

⁹² ACA, Diversos, Governació General de Catalunya, vol. 78, fol. 7r, en data Barcelona, 06.03.1471.

⁹³ José María MADURELL Y MARIMÓN, «Plateros judíos barceloneses», *Sefarad* 27, Madrid-Barcelona 1967, p. 290-298 (p. 290).

El clergat secular i rural solia viure amb molta estretor econòmica. Els fidels els escatimaven els delmes, i les rendes beneficials eren, generalment, magres. És molt freqüent, als protocols notariais d'arreu, trobar clergues emmanllevant diners a jueus, i cedint-los els seus escassos crèdits per rescabalar-se'n. El rector del poble d'Aguiló, per exemple, l'any 1390 va fer procuració en Mossé Afanonell, jueu de Santa Coloma de Queralt, per cobrar en nom seu els diners que li devien.⁹⁴

Deixem l'estament eclesiàstic i passem a les relacions de l'estament civil amb els jueus. Començarem a l'inrevés, per l'estament més baix.

Tant a les grans ciutats de Catalunya com a les viles i centres comarcals majors les relacions entre cristians i jueus eren quotidianes.⁹⁵ Els jueus: sastres, sabaters, matalassers, llautoners, perolers, torners, maneguers, tintorers, mercers, etc., hi tenien botiga oberta i tothom era lliure de proveir-s'hi del que li convenia. Advertint, però, que els jueus tenien prohibit de vendre productes d'alimentació i d'adrogueria. Ho tenien prohibit, però, en realitat, la prohibició era sobrera. Els cristians es retreien de comprar-hi vianda perquè els feia fàstic quan sabien que havia estat manipulada per jueus i no hi compraven drogues per la malfiança i la sospita d'adulteració. Ja des de 1352, els jueus foren exclosos del mercat del safrà per la seva manca d'escrúpols adulterant-lo.⁹⁶

Molts, moltíssims jueus menestrals estaven doblats de prestamistes. Al segle XIV, no hi havia establiments oficials de préstecs, el que en diem «cases d'empenyos». La primera que es fundà a Barcelona fou la Taula de Comuns Dipòsits, l'any 1400, com a conseqüència, precisament, de l'eliminació dels jueus de la ciutat. Se sol parlar dels jueus com si tots haguessin estat grans prestamistes. No es té en compte que la seva especialització era el préstec a la menuda, per petites quantitats, sota penyora. El poble menut, o no tan menut, anava molt escàs de numerari. Per fer front a les despeses ordinàries, homes i dones, més sovint que no haurien volgut, feien cap a les botigues dels jueus perquè els fiessin moneda a canvi del dipòsit de penyores. Vànoves, llençols, gipons, capes, cenyidors, ganivets, paelles, aixades, punyals, centenars d'objectes casolans eren lliurats als jueus per un grapat de monedes. No eren vendes formals, era un empenyorament temporal, esperant que algun dia podrien tornar els diners i recuperar la penyora. L'operació era feta de paraula, amb la necessària confiança mútua que l'ocasió requeria, convertida, massa sovint, en font de reclamacions.

Com que l'emprèstic sol ser la porta gran per on entra la indigència a les famílies, passava el temps i el prestatari no es presentava a la botiga per tornar el grapat de monedes i recuperar la penyora. D'ací que els jueus estiguessin especia-

⁹⁴ Arxiu Històric Comarcal de Montblanc, Protocols de Santa Coloma, Manual 4015, fol. 70r.

⁹⁵ Hi ha un estudi recent que posa molt d'èmfasi en aquests contactes quotidians: Ferran GARCIA-OLIVER, *Jueus contra la norma, o els fracassos de la segregació*, «Afers. Fulls de recerca i pensament» 73, Catarroja 2012, p. 535-563.

⁹⁶ ACA, Canc, Reg. 893, fol. 197r-v, en data Lleida, 12.06.1352.

litzats, també, en el comerç d'objectes de segona mà. Aquells que s'hi dedicaven rebien el nom de «pellers».

Els tractes per al petit préstec es feien de paraula. Els qui s'han dedicat a estudiar els préstecs dels jueus s'han basat únicament en la documentació notarial. No tenen en compte, ni hi pensen, que el préstec més ordinari es feia sense papers. Quan es recorria a la intervenció del notari era perquè no hi havia confiança, per una banda o per totes dues bandes. A Catalunya, els documents notarians de préstecs de jueus es compten per desenes de milenars. No és convenient d'oblidar que els préstecs avalats per document notarial constituïen una mínima part dels préstecs reals, amb el que això significa de contactes diaris.

Fora del petit comerç i del préstec amb penyora, el poble menut de les viles i ciutats no tenia més ocasions de relacionar-se positivament amb jueus. Demanar l'assistència de metges, quan queien malalts, no era a l'abast dels homes i les dones del carrer. Les minutes dels metges i dels advocats eren crescudes, i les seves economies no hi arribaven. La resta de les seves relacions amb jueus era per fer-los mal. Apedregar les seves cases el Divendres Sant, per exemple, o en ocasions particulars. L'any 1389, quan es féu el cens militar de la ciutat de Barcelona perquè es temia una entrada de tropes estrangeres, els consellers disposaren que els jueus formessin companyia amb els homes que estaven a les ordres del sotsveguer. La presència de l'autoritat hi era necessària, deien, «per tal com si en altre loch de la ciutat fossen posats, fore dubte que no fossen damnificats per los crestians de la dita ciutat».⁹⁷

Si pugem al primer esglaó de la societat civil i enfoquem l'estament dels ciutadans, el ventall de les relacions positives amb els jueus s'amplia.

Els ciutadans tenien la possibilitat d'entrar a botigues de jueus amb més categoria. Botigues de drapers, en concret, on podien adquirir teles comunes; botigues de seders, on trobaven complements de vestir delicats i de luxe, i botigues de jueus argenteres. Aquí podien encarregar la confecció d'afibllalls, tancadors de llibres d'hores, platons per a cenyidors, canelobres, salers i altres objectes de plata. (L'or era escàs, i només corria amonedat). Els escrivans i els oficinistes podien proveir-se de paper als obradors dels jueus relligadors. Els homes amb estudis podien proveir-se de llibres a les botigues dels jueus llibreters. La compra-venda de llibres també era una especialitat de jueus, tant a Barcelona com a Lleida, on l'existència de l'Estudi General procurava un bon mercat de llibres, de primera i de segona mà.

Quan els ciutadans tenien immobles per vendre, o la possibilitat i la voluntat de comprar-ne, entraven en tractes amb els jueus corredors. Els corredors feien d'intermediaris, tant de la compra i venda d'immobles com de partides de mercaderia. Cobraven comissió de la part venedora i de la compradora. Els jueus cor-

⁹⁷ Francisco MARSÁ, *Onomástica barcelonesa del siglo XIV*, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1977, p. 173.

redors, com es comprèn, eren relativament pocs i molt ben situats. Fama de lleialtat en els tractes, no en tenien gaire. Un document reial, de l'any 1414, manifestava que els jueus corredors «no-s donen consciència de fer tots fraus».⁹⁸ En algunes èpoques, sobretot al segle XV, les autoritats municipals arribaren a vetar als jueus l'exercici de la corredoria. Hi ha una anècdota que val la pena de retreure: l'any 1391, un notari de Barcelona tenia tres lliures de safrà i n'emparaulà la venda amb un jueu corredor; fet el tracte, es trobà, a l'hora de rebre l'albarà debitori, que no corresponia als tractes fets de paraula; el notari reclamà judicialment l'engany sofert. El fet ja és prou significatiu, però encara ho és més una frase que, tot passant, ens reporta el document que ens informa de l'incident. Diu que el notari confiava en el jueu perquè era antic amic seu (*qui erat suus amicus anticus*). No devia ser tan rar, doncs, tenir per amic un jueu corredor, quan un notari no s'estava de comptar-s'hi.⁹⁹

Les societats mercantils mixtes, de jueus i cristians, eren més aviat rares. No s'estilaven; la desconfiança mútua era massa gran perquè posessin negocis en comú. Es té notícia d'una societat, formada a Santa Coloma de Queralt, dedicada a draperia, dissolta al moment de l'expulsió. El capitalista era un prohoms de la vila i dos jueus, sogre i gendre, regien i administraven la botiga.¹⁰⁰ També en alguna ocasió es troben jueus de Barcelona participant en comandos marítimes de naus que, patronejades per cristians, comerciaven amb Orient.¹⁰¹ Encara és més rar trobar jueus administrant rendes de ciutadans. És excepcional el cas d'una dona, la muller d'Abamari Rossell, de Barcelona, que administrava els béns del jurisperit Jaume de Monells i de la seva muller, segurament per poder rescabalar-se dels préssecs que els havia fet.¹⁰²

Els ciutadans estaven en condicions de cridar metges jueus quan queien malalts. L'exercici de la medicina i de la cirurgia per part de jueus donaria matèria per omplir volums gruixuts. Posat que ara no podem deixar de tractar-lo, mirarem d'enllestir-lo indicant-ne tres punts capitals. Només tres punts que ajudin a centrar aquesta qüestió històrica prou complexa.

El primer punt a tenir en compte, quan es parla dels metges jueus, és que l'autoritat eclesiàstica es posicionà molt d'hora en contra. Els concilis provincials prohibiren als fidels que acudissin a metges infidels en les seves malalties. Hi dictaren pena d'excomunió. S'hi oposaven, no tant per inquina contra els jueus (encara que també), com per un principi pastoral. La primera obligació d'un cristià quan se sentia malalt, era posar la seva consciència en pau amb Déu. Per tant, havia de cridar primer de tot el capellà. La salut de l'ànima era prioritària. I si la malaltia era

⁹⁸ *Sefarad* 10, Madrid-Barcelona 1950, p. 364.

⁹⁹ ACA, Canc. Reg. 2083, fol. 92v-93r, en data Barcelona, 05.06.1391.

¹⁰⁰ SECALL, *La comunitat hebrea*, doc. 37.

¹⁰¹ Anna RICH ABAD, *La comunitat jueva de Barcelona entre 1348 i 1391, a través de la documentació notarial*, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, p. 188-195.

¹⁰² Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, notari Joan Eiximenis, 29/4, fol. 83v.

greu, abans de cridar el metge havia de cridar el notari i fer testament. El testament li permetia descarregar-se dels torts, reparar les malifetes i destinar deixes que li redimissin els pecats comesos. El metge jueu, evidentment, no es preocuparia de cap d'aquestes coses que eren primordials. En qualsevol cas, si el malalt cridava un metge jueu perquè tenia fama de bones cures, no podia anar-hi sol. Havia de fer-se acompanyar d'un facultatiu cristià, metge o apotecari.

Davant els innumbrables documents on apareixen metges jueus cridats per reis, nobles, bisbes i abats, els historiadors solen precipitar-se a treure'n deduccions maximalistes. No tenen en compte que, en el 90% dels casos, el jueu no assistia sol. Era cridat *a consulta*, juntament amb facultatius cristians. Exemples típics són els de dues darreres malalties: la d'Eiximenis, que hem reportat més amunt, i la del rei Joan II. Segons conta el seu cronista, «un solempne metge jueu» resident a Solsona fou cridat a Barcelona, «ab correu volant», per atendre el monarca, però ja n'hi havia d'altres, cristians, que l'estaven atenent.¹⁰³

El segon punt que cal tenir present, quan es parla dels jueus i la medicina, és que els jueus tenien vetat l'ingrés a les universitats. Les universitats eren institucions confessionals religioses. El curs escolar començava amb una missa. Els jueus no podien seguir cursos regulars en una universitat, ni estaven en disposició de seguir-los. Aprenien l'art estudiant pel seu compte els llibres ordinaris i practicant al costat de metges. Des de 1289, per constitució de cort, es féu obligatori, per als que volien exercir com advocats i metges, passar un examen davant els prohoms locals, atorgant-los, així, el control d'aquestes professions. A partir de 1333, s'implantà una via burocràtica perquè els jueus poguessin evadir el control. El candidat sol·licitava de la cancelleria reial passar un examen. La cancelleria reial feia comissió a un o més doctors en medicina i cirurgia perquè examinessin el candidat i, en vista del resultat, la cancelleria expedia la llicència per exercir arreu dels dominis reials. (Val a dir, però, que la burocràcia, abans i ara, tendeix a la corrupció, i aviat s'expediren llicències sense examen previ). Pobre del jueu, tanmateix, que practiqués la medicina sense llicència. Era multat molt durament.

El tercer punt important per fer-se càrrec d'aquesta qüestió és que, malgrat la restricció posada per l'autoritat eclesiàstica i malgrat el filtre de l'examen i la llicència previs que els jueus necessitaven; malgrat tanta restricció, el nombre de jueus que exerciren la professió de metges fou elevadíssim (en superlatiu). Foren tants, que és impossible comptar-los. Tant els metges de física com els cirurgians i, fins i tot, algunes dones (aquestes, però, sense examen previ, avalades per la pràctica i la fama). Una llista provisional dels jueus metges de Catalunya, dels segles XIV i XV, supera els dos-cents. A la sola vila de Cervera, l'any 1485, n'hi havia cinc.

Molt d'hora, ja a principi del segle XIV, es documenten jueus que exerceixen com a metges a gust de les autoritats locals. El mateix bisbe de Girona, senyor

¹⁰³ Manuel de BOFARULL Y DE SARTORIO, *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*, Barcelona, Imprenta del Archivo, tom I, 1864, p. 322-323.

de la Bisbal d'Empordà, l'any 1326 dispensava de portar la rodella al metge Salamó Caravida, aleshores resident a la ciutat, i als seus fills residents a la Bisbal.¹⁰⁴ El procurador de la senyoria de Vic, l'any 1328 concedia una franquícia a Maymó Bonjuha, físic, renovant la que s'havia concedit al seu pare, ja difunt, pels serveis que prestava als ciutadans amb la seva art.¹⁰⁵ Després, i fins al moment mateix de l'expulsió, es multipliquen, a tot Catalunya, les autoritats municipals que oferiren salari i franquícies a metges jueus, tinguts en bona fama, perquè hi fixessin temporalment el domicili i atenguessin els ciutadans i vilatans que podien requerir els seus serveis, cobrant-ne les minutes corresponents. El fenomen es dona tant a ciutats importants com a viles de segon ordre; tant a Tarragona, Tortosa, Manresa, Besalú, Cervera, Tàrrrega, Cardona, Igualada i Valls, com a Clairà, Bagà, Moià, Copons, Reus i Sant Feliu de Guíxols. Exageren, tanmateix, els qui afirmen que els jueus monopolitzaren l'exercici de la medicina, o que superaven el crèdit dels metges cristians. Com a màxim, es pot dir que metges jueus i metges cristians estaven tants a tants. També val la pena de fer notar que no s'han trobat jueus amb l'ofici de barber, que era el grau inferior a cirurgia, ni tampoc veterinaris, coses lògiques, perquè ells es deixaven créixer la barba i no es dedicaren a criar bestiar.

El recurs dels municipis als jueus no s'exhaureix pas amb els metges. Des que començaren a tenir economies pròpies, que fou a final del segle XIII, els municipis feren recurs als jueus locals potents per obtenir préstecs que resolguessin la manca de liquidesa. Aquesta situació, tanmateix, no durà molt. Aviat es generalitzà el sistema de crear deute públic mitjançant l'emissió de censals i es prescindí del crèdit jueu. Els jueus locals passaren aleshores a fer d'intermediaris en la col·locació de censals i, també, en l'arrendament dels impostos. Uns bons exemples són els de les ciutats de Girona i Tortosa, i els de les viles de Cervera i Valls. Hi ha, tanmateix, dos casos singulars, el d'Igualada i el de Sarrià: els prohoms municipals sol·licitaren de la monarquia el privilegi de poder establir algunes famílies de jueus a la localitat i augmentar, així, la contribució.

Pugem un grau més en l'escala social i passem a l'estament dels nobles i senyors territorials, aquests es relacionaren amb jueus en forma més selectiva però no menys intensa. També feren recurs a jueus com a prestamistes i en quantitats més elevades. Per tant, es relacionaren amb jueus més potents econòmicament que no aquells que prestaven als municipis, o al poble menut mitjançant penyores.

Els jueus prestamistes de nobles no són obscurs. L'any 1315, el vescomte de Bas tenia cedides les rendes de Castellfollit a Bonanat Astruch, jueu de Besalú, sens dubte per rescabalar-lo dels préstecs que li havia fet.¹⁰⁶ L'any 1331, Momet

¹⁰⁴ Jaume de PUIG I OLIVER; Josep Maria MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Lletres del bisbe de Girona: segle XIV*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 156.

¹⁰⁵ CORBELLÀ, *L'aljama de jueus*, doc. 44.

¹⁰⁶ Manuel GRAU MONSERRAT, *Los judíos y la nobleza en el antiguo condado de Besalú (siglo XIV)*, «Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. Annals 1978», Olot 1979, p. 49-120 (p. 58).

Maymó, un jueu riquíssim resident a Peralada, assegurà el dot de la germana del vescomte de Rocabertí quan es casà amb el noble Pere de Queralt.¹⁰⁷ L'any 1372, Bonjuha Gracià, jueu de Barcelona, intervingué en la firma dels capítols per a un proposat matrimoni entre el fill del comte de Prades i una filla del comte sicilià Guillem de Peralta.¹⁰⁸ Jucef de Besers, l'any 1391 era collidor de les rendes del comte de Cardona.¹⁰⁹ L'any 1392, el comte de Prades tenia Provençal Mercadell, jueu de Falset, com a expensor, i l'any 1404, David Mercadell, també de Falset.¹¹⁰ El noble Berenguer Arnau de Cervelló, senyor dels castells de Vilademàger i Pontils, i la seva mare Elionor, tenien les seves rendes confiades a Vidal Bonjuha, jueu de la Llacuna. L'any 1393, aprovaren les administracions passades i, agraïts pels seus serveis, li feren remissió de qualsevol qüestió pendent, li afegiren un donatiu de mil sous, i li assignaren un salari de 200 sous anuals.¹¹¹

Els bons oficis d'alguns jueus com administradors –cobrar i pagar–, duraren fins al final. Des de 1485, el sindicat dels remences confià plenament en Bonastruch Benvenist, jueu de Girona, nomenat receptor general dels diversos talls que es percebien. Proclamat l'edict de expulsió, el jueu hagué de liquidar els comptes i emprendre el camí de l'exili.¹¹²

Saltant al capdamunt de l'escala social, ens cal abordar la qüestió de les relacions dels jueus amb la casa reial. Aquestes relacions han estat tocades per la totalitat dels historiadors. També se li podrien dedicar llibres gruixuts, sense exhaurir el tema.

Deixem de banda la qüestió primordial de la subjecció general dels jueus a la monarquia. Els jueus, pel fet de ser infidels, mancaven d'estatut jurídic propi. Tolerats per l'Església, depenien únicament de la voluntat del sobirà. Subsistien per la seva protecció especial. Ho recordava el rei Pere III al seu primogènit quan portava el procés contra jueus d'Oscà per la retenció d'hòsties: si no fos la protecció que ells els dispensaven, els jueus no durarien ni un dia. Els monarques se'n servien, segons la frase estereotipada, com «el seu cofre i tresor». Deixant de banda, doncs, aquesta qüestió general,¹¹³ davallem a les relacions dels monarques i infants reials amb els jueus particulars, presos com a personalitats individuals. Ho concretarem, també, com hem fet amb els metges, en alguns punts.

El primer punt que cal tenir present és la gran diferència entre els successius

¹⁰⁷ Joan SEGURA I VALLS, *Història de Santa Coloma de Queralt*. Refosa i ordenada en la seva ampliació per Joaquim Segura Lamich, Santa Coloma de Queralt 1971, p. 158.

¹⁰⁸ ACA, Canc, Reg. 1582, fol. 41r, en data Barcelona, 10.12.1372.

¹⁰⁹ Joan SERRA VILARÓ, *Història de Cardona*, vol. I, Barcelona 1966, p. 315, 317.

¹¹⁰ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, notari Arnau Piquer, Manual 50/2, en data 12.11.1392; Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona, X, Lletres comunes II, 94.

¹¹¹ Arxiu Històric Comarcal de Montblanc, Protocols de Santa Coloma, Manual 4020 (Capsa 161), fol. 18r-20r.

¹¹² Jaime VICENS VIVES, *Historia de los remensas en el siglo XV*, Barcelona 1945; Íd., *El gran sindicato remensa (1488-1508)*, Madrid 1954.

¹¹³ Està exposada extensament al llibre de RIERA, *Els poders públics i les sinagogues*, p. 26-45.

monarques dels segles XIV i XV. És un greu error històric tallar-los sota el mateix patró. Les relacions del rei Pere III amb jueus singulars no tenen punt de comparació amb les del seu nét, el rei Ferrando I. Si el primer concedí el títol de familiar reial, potser, a més de cinquanta jueus de Catalunya, el segon no la concedí a cap. No és només una qüestió de temps, per la diferència d'anys de regnat, és una diferència absoluta, perquè el rei Ferrando I no va concedir la seva familiaritat a cap jueu, ni de Catalunya, ni dels altres territoris dels seus dominis.

Si posem els monarques en una escala valorativa de les seves relacions amb jueus singulars, al rei Pere III (1336-1387) li podríem concedir un deu; al seu primer fill Joan I (1387-1396), un vuit; al seu segon fill, Martí (1396-1410), un set; al seu pare, Alfons III (1327-1336), només un tres; al seu avi, Jaume II (1291-1327), i al seu renét Alfons IV (1416-1458), justet, un dos; als dos monarques darrers, Joan II (1458-1479) i Ferrando II (1479-[1492]), molt poc, un u; i al rei Ferrando I (1412-1416), com he dit, un zero.

Aquestes grans diferències entre uns reis i altres, generalment no es volen veure. Tals discrepàncies es poden interpretar, si es vol, com d'un grau més o menys intens de filojudaisme per part de les testes coronades que regien els destins de Catalunya. Pere III hauria estat molt filojueu, i el seu nét Ferrando gens.

A la meua manera de veure, la interpretació correcta no va per aquí. És massa sospitos que la major abundància de jueus relacionats amb la cort reial s'esdevinguí, justament, a l'època en què la monarquia anava més escassa de numerari. Si el rei Pere III feia tant de recurs als serveis de jueus, no era tant perquè apreciés particularment la seva vàlua, sinó per una raó pragmàtica: s'estalviava de pagar-los, li sortien gairebé de franc. Així de prosaic. En comptes de pagar els serveis, el monarca els feia expedir el títol de familiar reial, distinció aparentment honorífica, que no deixava de reportar, a l'agraciat, alguns avantatges socials. Però quan expedia deutoris per remunerar els serveis, el tresorer es cuidava de despatxar el jueu dient-li que, de moment, no hi havia diners en caixa i li calia esperar.

Són molts els estudis històrics que no tenen en compte aquest vessant crematístic i extrapolen les valoracions. Hi ha estudis dedicats als jueus que serviren com a diplomàtics dels reis, tramesos com ambaixadors a sobirans d'altres països. No hi hauria res a dir si, a més de constatar el fet, els autors d'aquests treballs indiquessin les seves limitacions. No és correcte extrapolar uns casos concrets, d'altra banda molt pocs, com si fos una llei general, dissimulant que es tractava de casos especials. No està bé, per exemple, deixar de remarcar que les ambaixades confiades a jueus foren sempre destinades a les corts dels reis musulmans, de Granada o del nord d'Àfrica, i que no foren mai destinades a sobirans cristians d'Europa, ni tampoc al soldà d'Egipte.

Trobareu estudis dedicats a dreçar la nòmina de jueus que serviren de traductors oficials d'àrab a la cancelleria reial i reberen el nomenament d'escriuans de cartes àrabs. Aquests també foren molt pocs, i no està bé silenciar que, al costat dels jueus traductors, «torsimanys», en deien, també hi havia cristians encarregats de traduir cartes àrabs.

També trobareu estudis dedicats a jueus metges de la cort que assoliren un gran ascendent social. No són estudis bastits incorrectament, però pequen de no estar contrastats amb una visió comprensiva del conjunt dels metges reials. No he trobat cap estudi que confessi obertament, per exemple, que tots els metges de capçalera de Joan I, absolutament tots, foren cristians.

El mateix passa amb els astròlegs. És tòpic repetir que el rei Pere III es voltà d'astrònoms i astròlegs jueus i és cert que en contractà més de cinc. També Joan I féu venir d'Avinyó a Barcelona un jueu astròleg famós, Cresques de Vivers, i li tingué molta confiança. Però tant ell com el seu pare es voltaren igualment d'astròlegs cristians. No és correcte extrapolar uns exemples particulars i passar, tot seguit, a afirmar que els monarques es trobaren obligats a confiar en jueus per servir-se'n com ambaixadors, com traductors i com científics, volent presentar com evident que els jueus superaven de molt els cristians per la seva vàlua.

És ben cert que la llista de jueus qualificats socialment que tingueren relació amb la cort reial és llarguíssima i variadíssima. No són solament jueus financers, com Hasday Cresques, de Barcelona, (avi del filòsof del mateix nom), a qui el rei Pere, l'any 1343, per un préstec de 21.150 sous, empenyorà vaixela i fins la corona i el pom d'or que havien servit per a la seva coronació,¹¹⁴ o el financer Massot Evangenà, també de Barcelona, que agencià igualment multitud de préstecs a la cort reial. La varietat de jueus qualificats que prestaren serveis a la cort reial, i Déu sap si cobraren, és increïblement variada i impressionant. A més dels físics i quirúrgics, hi ha astrònoms, astròlegs, alquimistes, corredors, sabaters, perpunters, velers, argenters, obrers de perles, rellotgers, constructors d'aparells de precisió i de mapamundis, i fins mestres d'espases, mestres d'esgrima, i domadors de lleons.

Tota aquesta plèthora de jueus relacionats amb la cort reial s'extingí pràcticament a final del segle XIV. Durant el segle XV, regnant la dinastia Trastàmara, els jueus que es relacionen amb la cort reial, relativament pocs, es redueixen als metges, algun d'ells doblat d'astròleg. El cas més representatiu és mestre Cresques Adret, de Cervera, que observant els astres va predir la victòria final de Joan II en la guerra civil, i més tard, cercant igualment una bona conjunció astral, operà el monarca de cataractes, amb èxit. Ja era mort quan el fill de Joan II decretà l'expulsió de tots els jueus.

¹¹⁴ ACA, Reial Patrimoni, Mestre racional, vol. 320, fol. 36r.

BIBLIOGRAFIA

- ALANYÀ I ROIG, Josep. «La vida quotidiana en un call a l'Edat Mitjana». *La comunitat jueva a la Girona Medieval*, ("Girona a l'abast"; 12). Girona: Bell-lloc del Pla, 2007, p. 87-126.
- ALTISENT, Agustí. «El monasterio de Poblet y unos judíos prestamistas de la Segarra (s. XIV-XV)», *Sefarad*; 17 (1967), p. 282-289.
- ARAMON I SERRA, Ramon. «Dos textos versificats en català de la carta tramesa del cel», *Estudis Universitaris Catalans*; 14 (1929), p. 279-298.
- ASSIS, Yom Tov. *The Golden Age of Aragonese Jewry. Community and Society in the Crown of Aragon. 1213-1327*. Londres: s. ed., 1997.
- Atles d'Història de Catalunya*. Jesús Mestre i Campi; Víctor Hurtado, (dir.) Barcelona: Edicions 62, 1998.
- BAER, Fritz. *Die Juden im christlichen Spanien. Erster Teil. Urkunden und Regesten, I. Aragonien und Navarra*, Berlín, s. ed., 1929.
- BOFARULL Y DE SARTORIO, Manuel de. *Opúsculos inéditos del cronista catalán Pedro Miguel Carbonell*, vol. I. Barcelona: Imprenta del Archivo, 1864.
- CASAS HOMS, Josep Maria. *Llibre del batlle reial de Barcelona Berenguer Morey (1375-1378)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976.
- CÁTEDRA, Pedro M. *Sermón, sociedad y literatura en la Edad Media. San Vicente Ferrer en Castilla (1411-1412)*. Valladolid: Junta de Castilla y León, 1994.
- CORBELLA I LLOBET, Ramon. *L'aljama de jueus de Vic*, Vic: Patronat d'Estudis Ausonencs, 1984.
- DIÉGUEZ, Maria Àngels. *Clams i crims en la València medieval, segons el llibre de cort del justícia (1279-1321)*, Alacant: Universitat d'Alacant, Departament de Filologia catalana, 2002.
- EPSTEIN, Isidore. *Les Responso del rabí Simó ben Tsémakh Duran. Una font per a la història dels jueus del nord d'Àfrica*, Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner, 2001.
- FELIU, Eduard. «Els acords de Barcelona de 1354». *Calls*; 2, (1987), p. 145-179.
- FELIU, Eduard. «Un antievangelí jueu de l'Edat Mitjana: el Sefer Toledot Iesu». *Estudi general*; 9 (1989), p. 237-261.
- G[ARCÍA] SEMPERE, Lorenzo. *Los milagros de san Vicente Ferrer*, Barcelona: Librería Católica Internacional, 1913.
- GARCÍA, Diego. *Planeta*, edició de M. Alonso, Madrid, 1943.
- GARCIA-OLIVER, Ferran. «Jueus contra la norma, o els fracassos de la segregació», *Afers*; 73 (2012), p. 535-563.
- GRAU MONSERRAT, Manuel. «Los judíos y la nobleza en el antiguo condado de Besalú (siglo XIV)», *Annals 1978 del Patronat d'Estudis Històrics*. Olot, 1979, p. 49-120.
- HINOJOSA MONTALVO, José. *En el nombre de Yahveh. La judería de Valencia en la Edad Media*, València: Ayuntamiento de Valencia, 2007.
- LLABRÉS, G. «Los motius del rey en Pere». *Boletín de la Sociedad arqueológica luliana*; 4 (1891-1892), p. 143-144.

- LLOMPART, Gabriel. «Apuntes folklóricos en la Vita Christi de Francesc Eiximenis», *Revista de Dialectología y Tradiciones populares*; 35 (1979-1980) [1980], p. 87-99.
- MADURELL Y MARIMÓN, José Ma. «Plateros judíos barceloneses». *Sefarad*; 27 (1967), p. 290-298.
- MAGDALENA NOM DE DÉU, José Ramón. «Delitos y 'calònies' de los judíos valencianos en la segunda mitad del siglo XIV (1351-1384)». *Anuario de Filología*; 2 (1976), p. 181-225.
- MARSÀ, Francisco. *Onomástica barcelonesa del siglo XIV*. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1977.
- MOLINÉ I BRASÉS, Emili. «Passió, mort, resurrecció y aparicions de nostre senyor Jesucrist». *Estudis Universitaris Catalans*; 3 (1909), p. 65-74, 155-159, 160-164, 344-351, 459-463.
- RIQUER, Martí de. *Història de la literatura catalana*, vol. II. Barcelona: Ariel, 1964.
- MAS, Josep. «Notes documentals de llibres antics a Barcelona». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*; 8 (1915-1916), p. 155-167, 238-251, 330-345, 400-406 i 444-463.
- MIRET Y SANS, Joaquim. «El procés de les hòsties contra ls jueus d'Osca en 1377». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*; 4 (1911-1912), p. 59-80.
- MIRET Y SANS, Joaquim. *Sempre han tingut béch les oques. Apuntacions per la història de les costumes privades*, vol. I. Barcelona, 1905.
- MUNTANÉ I SANTIVERI, Josep Xavier. «Notícies de jueus de l'aljama de Tarragona extretes de l'Arxiu Històric de Tarragona». *Tamid*; 7 (2011), p. 111-179.
- ORTÍ GOST, Pere. *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval, Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona: CSIC-Institución Milá y Fontanals, 2000.
- PONS, Antonio. *Los judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, vol. II, Palma de Mallorca: Miguel Font, 1984.
- PUIG I OLIVER, Jaume de; MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Josep M. *Lletres del bisbe de Girona: segle XIV*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007.
- «Requesta de mestre Bartomeu Caldentey y altres demanant als jurats que proibesquen al metje juheu Isac l'exercici de la medicina». *Boletín de la Sociedad arqueológica luliana*; 9. Palma de Mallorca 1901-1902, p. 284-288.
- RICH ABAD, Anna. *La comunitat jueva de Barcelona entre 1348 i 1391, a través de la documentació notarial*. Barcelona: Fundació Noguera, 1999.
- RIERA I SANS, Jaume. «Esculls en la història dels jueus». *Afers*; 53-54 (2006), p. 137-160.
- RIERA I SANS, Jaume. «La conflictivitat de l'alimentació dels jueus medievals (segles XII-XV). Alimentació i societat a la Catalunya medieval (Anuario de Estudios medievales; Annex 20). Barcelona: CSIC, 1988, p. 295-311.
- RIERA I SANS, Jaume. «Un procés inquisitorial contra jueus de Montblanc per un llibre de Maimònides». *Aplec de Treballs*; 8 (1988), p. 59-73.
- RIERA I SANS, Jaume. *Els poders públics i les sinagogues. Segles XIII-XIV*. Girona: Patronat Call de Girona, 2006.
- RIERA I SANS, Jaume. *Les obres catalanes de Mossé Natan (segle XIV)*. (Estudis de llengua i literatura catalanes; 3). Abadía de Montserrat, 1981, p. 95-105.
- RIERA I SANS, Jaume. *Retalls de la vida dels jueus. Barcelona 1301 – Besalú 1325*, («Episodis de la Història»; 326). Barcelona: Rafael Dalmau, 2000.
- RIERA SANS, Jaume. «Jaime I y los judíos de Cataluña». *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I (1213-1276)*. Esteban Sarasa (coord.). Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2009, p. 135-155.
- ROMANO, David (ed.). *Per a una història de la Girona jueva*. Girona: Ajuntament de Girona, 1988.

- RUBIÓ Y LLUCH, Antoni. *Documents per la Història de la cultura catalana mig-aval*, vol. II. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1922.
- SECALL I GÜELL, Gabriel. *La comunitat hebrea de Santa Coloma de Queralt*. Tarragona: Excma. Diputació Provincial de Tarragona, 1986.
- SEGURA I VALLS, Joan. *Història de Santa Coloma de Queralt*. Refosa i ordenada en la seva ampliació per Joaquim Segura Lamich. Santa Coloma de Queralt: Ajuntament de Santa Coloma de Queralt, 1971.
- SERRA VILARÓ, Joan. *Història de Cardona*, vol. I. Barcelona: Tipografía La Académica, Serra Hnos. y Russell, 1906.
- TURMEDA, Anselm. *Disputa de l'ase* ("Els nostres clàssics"; XVIII). Barcelona: Barcino, 1928.
- VICENS VIVES, Jaime. *El gran sindicato remensa (1488-1508)*. Madrid: CSIC, 1954.
- VICENS VIVES, Jaime. *Historia de los remensas en el siglo XV*, Barcelona: Instituto Jerónimo Zurita, 1945.
- VILLANUEVA, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XI. Madrid: Imprenta Real Academia de la Historia, 1850.
- VINCKE, Johannes. *Zur Vorgeschichte der Spanischen Inquisition: die Inquisition in Aragon, Katalonien, Mallorca und Valencia während des 13. und 14. Jhs.* Bonn: Beiträge zur Kirchen- und Rechtsgeschichte, Band 2, 1941.